KUMARA SAMBHAVA.

UTTARAKHANDAM.

BY

KALIDASA.

(FROM CANTO *VIII.* TO *XVII*)

EDITED BY

PANDIT TARANATHA TA[RKAVACH]ASPAT[I]

Professor of Grammar, San

Calcutta:

PRINTED BY K. K. CHAKRAVARTY VALMIKI PRESS.

1871.

सवाद्य
एतस्य रघुवंश-
विट्ठलशास्त्रि-
वंशाकृत-
ना

विज्ञापनम्।

अष्टमसर्गावधिसप्तदशसर्गपर्य्यन्तस्य अस्योत्तरभागस्य एतद्देशे प्रायशोऽनुपलम्भात्, तद्व्याख्यातृभिश्च प्रामाणिकैः कैश्चिदप्यव्याख्यानात् सप्तमसर्गान्तमेव कुमारसम्भवं काव्यमिति बहुभिर्मन्यते। किन्तु इतः ४२ द्विचत्वारिंशद्वर्षात् पूर्व्वं मार्सेलसाहेवेन दाक्षिणात्यदेशादेकं पुस्तकमाहृतं तस्य च लोकान्तरगमने तत्पुस्तकं पण्डित श्रीयुत ईश्वरचन्द्र विद्यासागरसमीपे स्थितम्, तत्पुस्तकञ्च काशीविद्यासुधानिधिसभासदैरितोनीत्वा स्वदेशीयपुस्तकेन सह संवाद्य काशीविद्यासुधानिधि पत्रे एतत् मुद्रितमासीत्। एतस्य रघुवंशकृत्कालिदासप्रणीतत्वाप्रणीतत्वाभ्यां सन्देहे यद्यपि विट्ठलशास्त्रिणैव निरणायि। तथापि ततोऽतिरिक्तहेतुप्रदर्शनेनैतस्य रघुवंशकृत्कालिकासप्रणीतत्वं निर्णीयते। तथाहि यदि तेन कविचूड़ामणिना अन्यान्यखण्डकाव्यवत् सप्तमसर्गान्तमेवेदं प्रणीतं स्यात् नाधिकं तदा एतस्य कुमारसम्भवनामभागिता न स्यात् प्रत्युत शिवविवाहाभिधेयताभागिता स्यात् तावता ग्रन्थेन शिवविवाहपर्य्यन्तस्यैव वर्णनात्। किञ्च सप्तमसर्गान्ते "कौतुकागारमागात्" इत्यभिदधानेन कविना तदुत्तरं तत्स्थाने वर्णनीयमस्तीत्युपक्षिप्तं तच्च तावत्पर्य्यन्तस्यैव ग्रन्थत्वेऽसङ्गतं स्यात्। तथा द्वितीयसर्गे तारकबधोपायज्ञानार्थमेव देवानां ब्रह्मसन्निधाने गमनेन तारकबधएव ग्रन्थस्य प्रधानफलतया वर्णनीय इत्यपि तत्सर्गालोकनेन प्रतिभाति। तस्यावर्णनीयत्वे शिवविवाहोपयोगिन्येव कथा देवैः प्रस्ताविता स्यात्। किञ्च तस्य महाकाव्यता सर्व्वैः व्याख्यातृभिरङ्गीकृता मल्लिनाथेन च "आशीर्नमस्क्रिया वस्तु-

निर्देशो वापि तन्मुख" इति वस्तुनिर्देशरूपस्य महाकाव्यलक्षणस्या-त्राभिधानात् महाकाव्यस्य "सर्गैर्द्वादशभिर्युक्तमष्टादशभिरप्युते" ति द्वादशसर्गान्यूनत्वलक्षणप्रतिपादनाच्च तस्य सप्तमसर्गान्तत्वे मल्लिना-थादिभिरुक्ता महाकाव्यताऽस्य कथङ्कारं स्यात्। एतत्काव्यस्य प्रतिसर्गान्ते च "इति कुमारसम्भवे महाकाव्ये इत्यादि लिखनं" प्रायशः सर्वत्र पुस्तकेषु दृश्यते। अतस्तस्य महाकाव्यतारक्षार्थमपि अष्टमसर्गाद्यवशेषभागित्वं प्रतीयते। एतेन भोजदेवीयकालिदा-सेन अन्येन वा केनचित् कृतमुत्तरखण्डमित्याचक्षाणा अपि परास्ताः। "काव्यं यशसेऽर्थकृते" इत्यादि शास्त्रैः स्वयशआद्यन्यतमाकाङ्क्षयैव कविभिः काव्यस्य प्रणयनात् "प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रव-र्त्तते" इत्याद्यभियुक्तोक्तेश्च स्वप्रयोजनाभावे परकीययशःप्रख्यापनाय स्वकृतिं परकृतितया स्थापयन्तः तत्काव्यरचने कथङ्कारं प्रवर्त्तेरन् कथं वा प्रेक्षावतामुपहास्यतां रचयितारो न गच्छेयुः। न च इतरस्य कवेर्नाम्ना ग्रन्थनिर्म्माणे किञ्चित् प्रयोजनं सिद्ध्येत् येन तदपेक्ष-माणस्तथा प्रणयेत्। किञ्च इतरारब्धस्य ग्रन्थस्यासमाप्तौ कवेर्लोका-न्तरगमने तत्सम्बन्धिनैव स्वनामख्यापनपुरःसरं सम्पूर्णता नीयते यथा कादम्बरीशेषभागस्य बाणकवेरुपरमे तत्पुत्रेण परिपूरणम्। न च भोजदेवकालिदासेन इतरेण वा तत्सम्बन्धिना भवितव्य-मित्यत्र किञ्चित् प्रमाणमुपलभामहे नापि तथाकरणेऽपि तस्य स्वना-मोल्लेखः क्वापि दृश्यते। न च मल्लिनाथादिभिरव्याख्यानादेवोक्त-भागस्याप्रामाण्यम् बहूनामपि ग्रन्थानां तैरव्याख्यानादप्रामाण्यापत्तेः। तस्याव्याख्याने कारणञ्च विट्ठलशास्त्रिणा यदुट्टङ्कितं तदपि भवितु-मर्हति हरपार्वत्योः सम्भोगवर्णनस्यमातापित्रोरिवानास्वाद्यतया तथा वर्णनस्याष्टमे सत्त्वेन तत्रापेक्षासम्भवात् ततउत्तरग्रन्थस्य तद्भाग-

स्याद्व्याख्यानसम्भवाच्च । अतएव च कुमारसम्भवसमाख्यापि तस्य सूचिता भवोभूतिर्महिमेति नार्थान्तरं सम्यक् भवः महिमातिशयः कुमारस्य महामहिमा यत्रेति व्युत्पत्त्या तत्कृततारकबधरूपमहामहिमवर्णनादस्य कुमारसम्भवनामता प्रसिद्धा सप्तमसर्गान्तस्यैवैतत्काव्यत्वे तु शिवविवाहनामभागिता स्यादित्युक्तं प्राक् शिशुपालबधादिवत् तारकबधादिसंज्ञाभागित्वं नास्य शङ्कयितुं शक्यं सम्भवपदस्य तन्त्रोच्चारितन्यायेन उत्पत्तिमहिमातिशयरूपस्यार्थद्वयस्य उपन्यासार्थत्वेन कुमारस्योत्पत्तिमहिमातिशयरूपतारकबधरूपयोर्द्वयोरर्थयोर्वर्णनीयतया शिशुपालबधादौ च तदुभयाभावान्न तद्वत्संज्ञाप्रसक्तिरिति सुधीभिर्भाव्यम् ।

उणादिवृत्तौ उज्ज्वलदत्तेन भेरिशब्दस्य कृदन्तत्वे "रवः प्रगल्भाहतभेरिसम्भवः इति कुमारसम्भवः" इति वदता तत्पद्यस्य कुमारसम्भवसम्बन्धित्वं प्रतिपादितं तस्य च एतत्खण्डीयचतुर्दशसर्गस्यद्वात्रिंशत्संख्यकश्लोकतया अस्य ग्रन्थस्य ततः प्राचीनत्वं प्रतीयते, प्रतीयते चास्य कालिदासकृतत्वं सिद्धान्तकौमुद्यां "शार्वरस्य तमसो निषिद्धये इति कालिदास इति लिखनात् । तस्य श्लोकस्य च एतदीयाष्टमसर्गस्याष्टाचत्वारिंशत् संख्यकश्लोकत्वादतः सुव्यक्तमस्य कुमारसम्भवाभिधानत्वं कालिदासप्रणीतत्वञ्च ॥"

अस्मिंश्च खण्डे अष्टमे हरपार्वत्योः सम्भोगवर्णनं, सन्ध्यावर्णनञ्च, नवमे तयोः सम्भोगस्यानेककालिकतया कुमारोत्पत्तौ विलम्बाधिक्यमाशङ्क्य तारकबधाय त्वरमाणेन शक्रेण प्रेषितस्य वह्नेः शिवयोः सङ्गमस्थाने कपोतरूपेण प्रवेशवर्णनम्, तथाकपटरूपदर्शनेन क्रुद्धस्य शिवस्य वह्निना स्तुत्या कोपोपशमनवर्णनम्, स्तुत्या सन्तोषितं शिवं प्रति शक्रादेशकथनम्, शिवेन च कुमारोत्पत्तये वह्नौ स्ववी-

र्य्याधानवर्णनम्, वह्निं प्रति पार्वत्या अभिशापः, दशमे पुनस्तयोः सम्भोगवर्णनं, नानाविधकौतुकवर्णनञ्च। एकादशे शिववीर्य्यधारणा-क्षमेण वह्निना शक्रोपदेशेन गङ्गाम्भसि तत्तेजःसंक्रामणम्। तयापि तद्दुरं वोढुमसहमानया कृत्तिकासु तस्य संक्रमणवर्णनम् ताभिरपि तस्य वीर्य्यस्य धारणासामर्थ्येन शरवणे त्यागेत् तत्रैव कुमारोत्पत्ति-वर्णनम्। द्वादशे शिवयोस्तद्दर्शनेन स्वात्मवीर्य्यजतया प्रत्यभिज्ञातस्य पुत्रत्वेन ग्रहणम्, कुमारस्य कैशोरलीलावर्णनम्। शक्रेण शिवसन्नि-धाने स्वाभिभवस्य वर्णनम्, तेन चानुकम्पिना शिवेन षड्दिनदे-शीयस्यापि पुत्रस्य सैनापत्यार्थं दानाङ्गीकरणम्। चतुर्दशे कुमारस्य सैनापत्याभिषेकवर्णनम्। पञ्चदशे युद्धार्थं सुरासुरसेनानिर्याण-वर्णनम्। षोड़षे देवासुरसेनयोर्द्वन्द्वयुद्धवर्णनम्। सप्तदशे तार-केण सह कुमारस्य युद्धवर्णनम्, तेन च तारकासुरस्य बधः, इन्द्रादीनां पुनः स्वस्वस्थानलाभ इत्येते पदार्था अत्र वर्णिताः।

यावतः परिश्रमेण परिशुद्धिमियात् तावान् परिश्रमः कृतस्तथापि आदर्शग्रन्थे बहुध्वसङ्गततासत्त्वेन मुद्राप्रमादेन च यदत्राशुद्धमस्ति तत् सुधीभिः परिशोधनीयम्।

संवत् १९२८
कलिकाता

श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतेः

कुमारसम्भवम् ।

अष्टमः सर्गः ।

पाणिपीडनविधेरनन्तरं शैलराजदुहितुर्हरं प्रति ।
भावसाध्वसपरिग्रहादभूत् कामदोहदसुखं मनोहरम् ॥ १ ॥
व्याहृता प्रतिवचो न सन्दधे गन्तुमैच्छदवलम्बितांशुका ।
सेवते स्म शयनं पराङ्मुखी सा तथापि रतये पिनाकिनः ॥ २ ॥
कैतवेन शयिते कुतूहलात् पार्वती प्रतिमुखं निपातितम् ।
चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये विद्युदाहतमिव न्यमीलयत् ॥ ३ ॥
नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुरुधे तया करः ।
तन्नितम्बमभवत् तदा स्वयं दूरमुच्छ्वसितनीविबन्धनम् ॥ ४ ॥
एवमालि ! निगृहीतसाध्वसं शङ्करो रहसि सेव्यतामिति ।
सा सखीभिरुपदिष्टमाकुला नास्मरत् प्रमुखवर्त्तिनि प्रिये ॥ ५ ॥
अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये प्रश्नतत्परमनङ्गशासनम् ।
वीक्षितेन परिगृह्य पार्वती मूर्द्धकम्पमयमुत्तरं ददौ ॥ ६ ॥
शूलिनः करतलद्वयेन सा सन्निरुध्य नयने हृतांशुका ।
तस्य पश्यति ललाटलोचने मोघयत्नविधुरा रहस्यभूत् ॥ ७ ॥
चुम्बनेष्वधरदानवर्जितं सन्नहस्तमदयोपगूहने ।
क्लिष्टमन्मथमपि प्रियं प्रभोर्दुर्लभप्रतिकृतं वधूरतम् ॥ ८ ॥
यन्मुखग्रहणमक्षताधरं दत्तमव्रणपदं नखं च यत् ।
यद्रतं च सदयं हरस्य तत् पार्वती विषहते स्म नेतरत् ॥ ९ ॥

रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं सा विभातसमये सखीजनम् ।
नाकरोदपकुतूहलं ह्रिया शंसितुञ्च हृदयेन तत्वरे ॥ १० ॥
दर्पणे च परिभोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः ।
प्रेक्ष्य बिम्बमनुबिम्बमात्मनः कानि कान्यपि चकार लज्जया ॥ ११ ॥
नीलकण्ठपरिभुक्तयौवनां तां विलोक्य जननी समाश्वसीत् ।
भर्तृवल्लभतया हि मानसीं मातुरस्यति शुचं वधूजनः ॥ १२ ॥
वासराणि कतिचित् कथञ्चन स्थाणुना पदमकार्य्यत प्रिया ।
ज्ञातमन्मथरसा शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥ १३ ॥
सस्वजे प्रियमुरोनिपीड़िता प्रार्थितं मुखमनेन नाहरत् ।
मेखलाप्रणयलोलतां गतं हस्तमस्य शिथिलं रुरोध सा ॥ १४ ॥
भावसूचितमदृष्टविप्रियं चाटु तत्क्षणवियोगकातरम् ।
कैश्चिदेव दिवसैस्तदा तयोः प्रेम रूढ़मितरेतराश्रयम् ॥ १५ ॥
तं यथात्मसदृशं वरं वधूरन्वरज्यत वरस्तथैव ताम् ।
सागरादनपगा हि जाह्नवी सोऽपि तन्मुखरसैकनिर्वृतिः ॥ १६ ॥
शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया ।
शिक्षितं युवतिनैपुणं तया तत् तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥ १७ ॥
दष्टमुक्तमधरोष्ठमम्बिका वेदनाविधुतहस्तपल्लवा ।
शीतलेन निरवापयत् क्षणं मौलिचन्द्रशकलेन शूलिनः ॥ १८ ॥
चुम्बनादलकचूर्णदूषितं शङ्करोऽपि नयनं ललाटजम् ।
उच्छ्वसत्कमलगन्धये ददौ पार्वतीवदनगन्धवाहिने ॥ १९ ॥
एवमिन्द्रियसुखस्य चात्मनः सेवनादनुगृहीतमन्मथः ।
शैलराजभवने सहोमया मासमात्रमवसद्वृषध्वजः ॥ २० ॥
सोऽनुमन्त्र्य हिमवन्तमात्मभूरात्मजाविरहदुःखपीड़ितम् ।
तत्र तत्र विजहार सम्पतन्नप्रमेयगतिना ककुद्मता ॥ २१ ॥

मेरुमेत्य मरुदाशुवाहनः पार्वतीस्तनपुरस्कृतः कृती ।
हेमपल्लवविभङ्गसंस्तरानन्वभूत् सुरतमर्दनक्षमान् ॥ २२ ॥
पद्मनाभचरणाङ्किताश्मसु प्राप्तवत्स्वमृतविप्रुषो नवाः ।
मन्दरस्य कटकेषु चावसत् पार्वतीवदनपद्मषट्पदः ॥ २३ ॥
वारणस्वनितभीतया तया कण्ठसक्तमृदुबाहुबन्धनः ।
एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश विशदाः शशिप्रभाः ॥ २४ ॥
तस्य जातु मलयस्थलीरतेर्धूतचन्दनवनः प्रियाक्लमम् ।
आचचाम सलवङ्गकेसरश्चाटुकार इव दक्षिणानिलः ॥ २५ ॥
हेमतामरसताड़ितप्रिया तत्कराम्बुविनिमीलितेक्षणा ।
सा व्यगाहत तरङ्गिणीमुमा मीनपङ्क्तिपुनरुक्तमेखला ॥ २६ ॥
तां पुलोमतनयालकोचितैः पारिजातकुसुमैः प्रसाधयन् ।
नन्दने चिरमयुग्मलोचनः सस्पृहं सुरवधूभिरीक्षितः ॥ २७ ॥
इत्यभौममनुभूय शङ्करः पार्थिवं च वनितासखः सुखम् ।
लोहितायति कदाचिदातपे गन्धमादनवनं व्यगाहत ॥ २८ ॥
तत्र काञ्चनशिलातलाश्रयो नेत्रगम्यमवलोक्य भास्करम् ।
दक्षिणेतरभुजव्यपाश्रयां व्याजहार सहधर्मचारिणीम् ॥ २९ ॥
पद्मकान्तिमरुणान्तभागयोः संक्रमय्य तव नेत्रयोरिव ।
सङ्क्षये जगदिव प्रजेश्वरः संहरत्यहरसावहर्पतिः ॥ ३० ॥
शीकरव्यतिकरं मरीचिभिर्धूनयत्यवनते विवस्वति ।
इन्द्रचापपरिवेषशून्यतां निर्झराः प्रसवितुर्व्रजन्ति ते ॥ ३१ ॥
दष्टतामरसकेसरस्रजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः ।
भिन्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पताङ्गतम् ॥ ३२ ॥
स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः शल्लकीविटपभङ्गवासितम् ।
आविभाति शरणाय गच्छतो वारि वारिरुहबद्धषट्पदम् ॥ ३३ ॥

पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं विवस्वता ।
दीर्घया प्रतिमया सरोऽम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ ३४ ॥

उत्तरन्ति विनिकीर्य्य पल्वलम् गाढ़पङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपाः दष्टभङ्गुरविसाङ्कुरा इव ॥ ३५ ॥

एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः ।
हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव वर्हिणः ॥ ३६ ॥

पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्लग्नपङ्कमिव जातमेकतः ।
खं हृतातपजलं विवस्वता भाति किञ्चिदिव शेषवत् सरः ॥ ३७ ॥

आविशद्भिरुटजाङ्गणं मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः ।
आश्रमाः प्रविशदग्निधेनवो बिभ्रति श्रियमुदीरिताग्नयः ॥ ३८ ॥

बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणम् सावशेषविवरं कुशेशयम् ।
षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ ३९ ॥

दूरमग्नपरिमेयरश्मिना वारुणीदिगरुणेन भानुना ।
भाति केशरवतेव मण्डिता बन्धुजीवकुसुमेन कन्यका ॥ ४० ॥

सामभिः सहचराः सहस्रशो वन्दनैश्च हृदयङ्गमस्वनैः ।
भानुमग्निपरिकीर्णतेजसं संस्तुवन्ति किरणोष्मपायिनः ॥ ४१ ॥

साऽयमानतशिरोरुहैर्हयैः कर्णचामरविघट्टितेक्षणैः ।
अस्तमेति युगभुग्नकेसरैः सन्निधाय दिवसं महोदधौ ॥ ४२ ॥

खं प्रसुप्तमिव संस्थिते रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
तत् प्रकाशयति यावदुद्गतं मीलनाय खलु तावता च्युतम् ॥ ४३ ॥

सन्ध्ययाप्यनुगतं रवेः पदं घर्ममस्तशिखरे समर्पितम् ।
येन पूर्वमुदये पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ ४४ ॥

रक्तपीतकपिशाः पयोमुचाम् कोटयः कुटिलकेशि ! भान्त्यमूः ।
द्रक्ष्यसि त्वमिति सन्धिवेलया वर्णिकाभिरिव साधु मण्डिताः ॥ ४५ ॥

सिंहकेशरसटासु भूभृताम् पल्लवप्रसविषु द्रुमेषु च ।
पश्य धातुशिखरेषु चात्मनः संविभक्तमिव सान्ध्यमातपम् ॥ ४६ ॥
पार्श्वमुक्तवसुधास्तपस्विनः पावनाम्बुविहिताञ्जलिक्रियाः ।
ब्रह्म गूढ़मभिसान्ध्यमादृताः सिद्धये विधिविदो गृणन्त्यमी ॥ ४७ ॥
तन्मुहूर्त्तमनुमन्तुमर्हसि प्रस्तुताय नियमाय मामपि ।
त्वां विनोदनिपुणः सखीजनो वल्गुवादिनि ! विनोदयिष्यति ॥ ४८ ॥
निर्विभुज्य दशनच्छदं ततो वाचि भर्तुरवधीरणापरा ।
शैलराजतनया समीपगामाललाप विजयां सहेतुकम् ॥ ४९ ॥
ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोचितम् मन्त्रपूर्वमनुतिष्ठवान् विधिम् ।
पार्वतीमवचनामसूयया सोऽभ्युपेत्य पुनराह सस्मितम् ॥ ५० ॥
मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने ! सन्ध्यया प्रणमितोऽस्मि नान्यया ।
किं न वेत्सि सहनर्म्मचारिणं चक्रवाकसमवृत्तिमात्मनः ॥ ५१ ॥
निर्मितेषु पितृषु स्वयम्भुवा या तनुः सुतनु ! पूर्वमुज्झिता ।
सेयमस्तमुदयञ्च सेव्यते तेन मानिनि ! ममात्र गौरवम् ॥ ५२ ॥
तामिमां तिमिरवृद्धिपीड़िताम् भूमिलग्नमिव सम्प्रतिष्ठिताम् ।
एकतस्तटतमालमालिनीम् पश्य धातुरसनिम्नगामिव ॥ ५३ ॥
सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा बिभर्त्ति दिक् ।
सम्परायवसुधा सशोणितम् मण्डलाग्रमिव तिर्य्यगुत्थितम् ॥ ५४ ॥
यामिनीदिवससन्धिसम्भवे तेजसि व्यवहिते सुमेरुणा ।
एतदन्धतमसं निरङ्कुशं दिक्षु दीर्घनयने ! विजृम्भते ॥ ५५ ॥
नोर्द्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरोल्ववेष्टितो गर्भवासइव वर्त्तते निशि ॥ ५६ ॥
शुद्धमाविलमवस्थितं चलम् वक्रमार्जवगुणान्वितञ्च यत् ।
सर्वमेव तमसा समीकृतं धिङ्महत्त्वमसतां हृतान्तरम् ॥ ५७ ॥

नूनमुन्नयति यज्वनाम्पतिः शार्वरस्य तमसो निषिद्धये।
पुण्डरीकमुखि ! पश्य दिङ्मुखं कैतकैरिव रजोभिरावृतम् ॥ ५८ ॥
मन्दरान्तरितमूर्त्तिना निशा लक्ष्यते शशभृता सतारका।
त्वं मया प्रियसखीसमागता श्रोष्यतेव वचनानि पृष्ठतः ॥ ५९ ॥
रुद्धनिर्गमनमादिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम्।
एतदुद्गिरति चन्द्रमण्डलं दिग् रहस्यमिव रात्रिनोदिता ॥ ६० ॥
पश्य पक्वफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोऽम्भसा।
विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते ॥ ६१ ॥
शक्यमोषधिपतेर्नवोदयः कर्णपूररचनाकृते तव।
अप्रगल्भयवसूचिकोमलश्छेत्तुमग्रनखसम्पुटैः करः ॥ ६२ ॥
अङ्गुलीभिरिव केशसञ्चयं सन्निगृह्य तिमिरं मरीचिभिः।
कुड्मलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ ६३ ॥
पश्य पार्वति ! नवेन्दुरश्मिभिर्भिन्नसान्द्रतिमिरं नभस्तलम्।
लक्ष्यते द्विरदभोगदूषितम् सम्प्रसादमिव मानसं सरः ॥ ६४ ॥
रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एव परिशुद्धमण्डलः।
विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ६५ ॥
उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः।
नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ६६ ॥
चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः।
मेखलातरुषु निद्रितानिमान् बोधयत्यसमये शिखण्डिनः ॥ ६७ ॥
कल्पवृक्षशिखरेषु सम्प्रति प्रस्फुरद्भिरविकल्पसुन्दरि !।
हारयष्टिगणनामिवांशुभिः कर्तुमागतकुतूहलः शशी ॥ ६८ ॥
उन्नतावनतभाववत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम्।
भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिता भाति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥ ६९ ॥

एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं वोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमानिबन्धनात् ॥ ७० ॥
पश्य कल्पतरुलम्बि शुद्धया ज्योत्स्नया जनितरूपसंशयम् ।
मारुते चलति चण्डिके ! चलम् व्यज्यते विपरिवृत्तमंशुकम् ॥ ७१
शक्यमङ्गुलिभिरुद्धृतैरधः शाखिनां पतितपुष्पकोमलैः ।
पत्रजर्जरशशिप्रभालवैरेभिरुत्कचयितुं तवालकम् ॥ ७२ ॥
एष चारुमुखि ! पश्य तारया युज्यते तरलबिम्बया शशी ।
साध्वसादुपगतप्रकम्पया कन्ययेव नवदीक्षया वरः ॥ ७३ ॥
पाकपाण्डुशरकाण्डगौरयोरुल्लसत्प्रतिकृतिप्रसन्नयोः ।
रोहतीव तव गण्डलेखयोश्चन्द्रबिम्बनिहिताक्षि ! चन्द्रिका ॥ ७४
लोहितार्कमणिभाजनार्पितम् कल्पवृक्षमधु बिभ्रती स्वयम् ।
त्वामियं स्थितिमतीमुपस्थिता गन्धमादनवनाधिदेवता ॥ ७५ ॥
आर्द्रकेशरसुगन्धि ते मुखम् रक्तमेव नयनं स्वभावतः ।
अत्र लब्धवसतिर्गुणान्तरं किं विलासिनि ! मदः करिष्यति ॥ ७६ ॥
मान्यभक्तिरथ वा सखीजनः सेव्यतामिदमनङ्गदीपनम् ।
इत्युदारमभिधाय शङ्करस्तामपाययत पानमम्बिकाम् ॥ ७७ ॥
पार्वती तदुपयोगसम्भवाम् विक्रियामपि सतीं मनोहराम् ।
अप्रतर्क्यविधियोगनिर्मिता नम्रतेव सहकारितां ययौ ॥ ७८ ॥
तत्क्षणे विपरिवर्त्तितक्रियोर्वाञ्छतोः शयनमिद्धरागयोः ।
सा बभूव वशवर्त्तिनी द्वयोः शूलिनः सुवदना मदस्य च ॥ ७९ ॥
घूर्णमाननयनं स्खलद्वचः स्वेदबिन्दुमदकारणस्मितम् ।
आननेन न तु तावदीश्वरश्चक्षुषा चिरमुमामुखं पपौ ॥ ८० ॥
तां विलम्बितपनीयमेखलामुद्वहन् जघनभारदुर्वहाम् ।
ध्यानसम्भृतिविभूतिशोभितम् प्राविशन्मणिशिलागृहं हरः ॥ ८१ ॥

तत्र हंसधवलोत्तरच्छदं जाह्नवीपुलिनचारुदर्शनम् ।
अध्यशेत शयनं प्रियासखः शारदाभ्रमिव रोहिणीपतिः ॥ ८२ ॥
क्लिष्टकेशमवलुप्तचन्दनं व्यत्ययार्पितनखं समत्सरम् ।
तस्य तच्छिदुरमेखलागुणम् पार्वतीरतमभून्न तृप्तये ॥ ८३ ॥
केवलं प्रियतमादयालुना ज्योतिषामवनतासु पङ्क्तिषु ।
तेन तत्परिगृहीतवक्षसा नेत्रमीलनकुतूहलं कृतम् ॥ ८४ ॥
स व्यबुध्यत तया निशात्यये शातकुम्भकमलाकरः समम् ।
मूर्च्छनापरिगृहीतवंशिकैः किन्नरैः समुपगीतमङ्गलः ॥ ८५ ॥
तौ क्षणं शिथिलितोपगूहनौ दम्पती रचितमानसोर्मयः ।
पद्मभेदपिशुनाः सिषेविरे गन्धमादनवनान्तमारुताः ॥ ८६ ॥
ऊरुमूलनखमार्गराजिभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।
वाससः प्रशिथिलस्य संयमं कुर्वतीं प्रियतमामवारयत् ॥ ८७ ॥
स प्रजागरकषायलोचनं गाढदन्तपदताडिताधरम् ।
आकुलालकमरंस्त रागवान् प्रेक्ष्य भिन्नतिलकं प्रियामुखम् ॥ ८८ ॥
तेन भिन्नविषमोत्तरच्छदम् मध्यपिण्डितविसूत्रमेखलम् ।
निर्मलेऽपि शयनं निशात्यये नोज्झितं चरणरागलाञ्छितम् ॥ ८९ ॥
स प्रियामुखरसं दिवानिशं हर्षवृद्धिजननं सिसेविषुः ।
दर्शनप्रणयिनामदृश्यतामाजगाम विजयानिवेदितः ॥ ९० ॥

समदिवसनिशीथं सङ्गिनस्तत्र शम्भोः
शतमगमदृतूनां साग्रमेका निशेव ।
न च सुरतसुखेभ्यश्छिन्नतृष्णो बभूव
ज्वलनइव समुद्रान्तर्गतस्तज्जलेभ्यः ॥ ९१ ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रकालिदासकृतौ
शिवयोः सम्भोगवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

नवमः सर्गः ।

तथाविधेऽनङ्गरसप्रसङ्गे मुखारविन्दे मधुपः प्रियायाः ।
सम्भोगवेश्म प्रविशन्तमन्तर्ददर्श पारावतमेकमीशः ॥ १ ॥
सुकान्तकान्ताभणितानुकारं कूजन्तमाघूर्णितरक्तनेत्रम् ।
प्रस्फारितोन्नम्रविनम्रकण्ठं मुहुर्मुहुर्नर्त्तितचारुपुच्छम् ॥ २ ॥
विशृङ्खलं पक्षतियुग्ममीषद्दधानमानन्दगतं मदेन ।
शुभ्रांशुवर्णं जटिलाग्रपादमितस्ततो मण्डलकैश्चरन्तम् ॥ ३ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् ।

रतिद्वितीयेन मनोभवेन ह्रदात् सुधायाः प्रविगाह्यमानात् ।
तं वीक्ष्य फेनस्य चयं नवोत्थमिवाभ्यनन्दत् क्षणमिन्दुमौलिः ॥ ४ ॥
तदाकृतिं कामपि वीक्ष्य दिव्यामन्तर्भवच्छद्मविहङ्गमग्निम् ।
विचिन्तयन् संविविदे स देवो भ्रूभङ्गभीमश्च रुषा बभूव ॥ ५ ॥
स्वरूपमास्थाय ततो हुताशस्त्रासस्खलत्कम्पकृताञ्जलिः सन् ।
प्रवेपमानोऽतितरां स्मरारिमिदं वचो व्यक्तमथाभ्युवाच ॥ ६ ॥
असि त्वमेको जगतामधीशः स्वर्गौकसां त्वं विपदो निहंसि ।
अतः सुरेन्द्रप्रमुखाः प्रभो ! त्वामुपासते दैत्यवरैर्विधूताः ॥ ७ ॥
त्वया प्रियाप्रेमवशंवदेन शतं व्यतीयेऽत्र भवन् ऋतूनाम् ।
रहः स्थितेन त्वदनीक्षणेन दैन्यं परं प्राप सुरैः सुरेन्द्रः ॥ ८ ॥
त्वदीयसेवावसरप्रतीक्षैरभ्यर्थितः शक्रमुखैः सुरैस्त्वाम् ।
उपागतोऽन्वेष्टुमहं विहङ्गरूपेण विद्वन् ! समयोचितेन ॥ ९ ॥
इति प्रभो ! चेतसि संप्रधार्य्य तं नोऽपराधं भगवन् ! क्षमस्व ।
पराभिभूता वद किं क्षमन्ते कालातिपातं शरणार्थिनोऽमी ॥ १९

प्रभो ! प्रसीदाद्य सृजास्य पुत्रं यं प्राप्य सेनान्यमसौ सुरेन्द्रः ।
स्वर्गैकलक्ष्मीप्रभुतामवाप्य जगत्त्रयं पाति तव प्रसादात् ॥ ११ ॥

स शङ्करस्तामिति जातवेदोविज्ञापनामर्थवतीं निशम्य ।
अभूत् प्रसन्नः परितोषयन्ति गीर्भिर्गिरीशा रुचिराभिरीशम् ॥ १२ ॥

प्रसन्नचेता मदनान्तकारः स तारकारेर्जयिनो भवाय ।
शक्रस्य सेनाधिपतेर्जयाय व्यचिन्तयच्चेतसि भावि किञ्चित् ॥ १३ ॥

युगान्तकालाग्निमिवाविषह्यं परिच्युतं मन्मथरङ्गभङ्गात् ।
रतान्तरेतः स हिरण्यरेतस्येवोर्ध्वरेतास्तदमोघमाधात् ॥ १४ ॥

अथोष्णवाष्पानिलदूषितान्तं विशुद्धमादर्शमिवात्मदेहम् ।
बभार भूम्ना सहसा पुरारिरेतःपरिक्षेपविवर्णमग्निः ॥ १५ ॥

त्वं सर्वभक्षो भव भीमकर्म्मा कुष्ठाभिभूतोऽनल ! धूमगर्भः ।
इत्थं शशापाद्रिसुता हुताशं तथा रतानन्दसुखस्य भङ्गात् ॥ १६ ॥

दक्षस्य शापेन शशी क्षयाय यथो हिमेनेव सरोजकोशः ।
वहन् विरूपं वपुरग्ररेतःक्षयेन वह्निः किल निर्जगाम ॥ १७ ॥

स पावकालोकनतो विलक्षां स्मरत्रपास्मेरविनम्रवक्त्राम् ।
विनोदयामास गिरीन्द्रपुत्रीं शृङ्गारगर्भैर्मधुरैर्वचोभिः ॥ १८ ॥

हरो विकीर्णं घनघर्मतोयैर्नेत्राञ्जनाङ्कं सदयं प्रियायाः ।
द्वितीयकौपीनचलाञ्चलेन हरन्मुखेन्दोरकलङ्किनोऽस्याः ॥ १९ ॥

मन्देन खिन्नाङ्गुलिना करेण क्रमेण तस्या वदनारविन्दात् ।
परामृशन् घर्मजलं जहार हरः सहेलं व्यजनानिलेन ॥ २० ॥ युग्मम्

रतिश्लथं तत्कवरीकलापमंसावसक्तं विगलत्प्रसूनम् ।
स पारिजातोद्भवपुष्पमय्या स्रजा बबन्धामृतमूर्त्तिमौलिः ॥ २१ ॥

कपोलपाल्यां मृगनाभिचित्रपत्त्रावलीमिन्दुमुखः सुमुख्याः ।
स्मरस्य सिद्धस्य जगद्विमोहमन्त्राक्षरश्रेणिमिवोल्लिलेख ॥ २२ ॥

रथस्य कर्णावभि तन्मुखस्य ताटङ्कचक्रद्वितयं न्यधात् सः ।
जगज्जिगीषुर्विषमेषुरेष ध्रुवं यमारोहति पुष्पचापः ॥ २३ ॥
तस्याः स कण्ठेऽभिघनस्तनं यां न्यधत्त मुक्ताफलहारवल्लीम् ।
सा प्राप मेरुद्वितयस्य मूर्ध्नि स्थितस्य गङ्गौघयुगस्य लक्ष्मीम् ॥ २४ ॥
नखव्रणश्रेणिधरे बबन्ध नितम्बबिम्बे रसनाकलापम् ।
चलत्स्वचेतोमृगबन्धनाय मनोभुवः पाशमिव स्मरारिः ॥ २५ ॥
भालेक्षणाग्नौ स्वयमञ्जनं स न्यक्षा दृशोः साधु निवेश्य तस्याः ।
नवोत्पलाक्ष्याः पुलकोपगूढः कण्ठे विनीलेऽङ्गुलिमुज्जघर्ष ॥ २६ ॥
अलक्तकं पादसरोरुहाग्रे सरोरुहाक्ष्याः किल सन्निवेश्य ।
स्वमौलिगङ्गासलिलेन हस्तारुणत्वमक्षालयदिन्दुमौलिः ॥ २७ ॥
भस्मानुलिप्ते वपुषि स्वकीये सहेलमादर्शतलं विमृज्य ।
नेपथ्यलक्ष्मीपरिभावनार्थमदर्शयज्जीवितवल्लभां सः ॥ २८ ॥
प्रियेण दत्ते मणिदर्पणे च सम्भोगचिह्नं स्ववपुर्विभाव्य ।
त्रपावती तत्र घनानुरागं रोमाञ्चदम्भेन बहिर्बभार ॥ २९ ॥
नेपथ्यलक्ष्मीं दयितोपक्लृप्तां सस्मेरमादर्शतले विलोक्य ।
अमंस्त सौभाग्यवतीषु धुर्य्यमात्मानमुद्भूतविलक्षणता सा ॥ ३० ॥
अन्तःप्रविश्यावसरेऽथ तत्र स्निग्धे वयस्ये विजया जया च ।
उमां तदोपाचरतां कलाभां दूरे स्थितां तां शशिखण्डमौलेः ॥ ३१ ॥
वधूर्बहिर्मङ्गलगानमुच्चैर्वैतालिकाश्चित्रितचारुवेद्याम् ।
जगुश्च गन्धर्वगणाः सशङ्खध्वनिं प्रमोदाय पिनाकपाणेः ॥ ३२ ॥
ततः स्वसेवावसरे सुराणां गणास्तदालोकनतत्पराणाम् ।
द्वारि प्रविश्य प्रणतोऽथ नन्दी निवेदयामास कृताञ्जलिः सन् ॥ ३३
महेश्वरो मानसराजहंसीं करे दधानस्तनयां हिमाद्रेः ।
सम्भोगलीलालयतः सहेलं हसन् बहिस्तानभिनिर्जगाम ॥ ३४ ॥

क्रमान्महेन्द्रप्रमुखाः प्रणेमुः शिरोनिबद्धाञ्जलयो महेशम् ।
प्रालेयशैलाधिपतेस्तनूजां देवीञ्च लोकत्रयमातरं ते ॥ ३५ ॥
यथागतं तान् विबुधान् विसृज्य प्रसादमानक्रियया प्रतस्थे ।
स नन्दिना दत्तभुजोऽधिरुह्य वृषं वृषाङ्कः सह शैलपुत्र्या ॥ ३६ ॥
मनोऽतिवेगेन ककुद्मता स प्रतिष्ठमानो गगनाध्वनीनः ।
सा पारिजातप्रसवप्रसङ्गो मरुत् सिषेवे गिरिजागिरीशौ ॥ ३७ ॥
पिनाकिनाऽपि स्फटिकाचलेन्द्रः कैलासनामा कलिताम्बरांसः ।
धृतार्द्धसोमो भृतभोगिभोगो विभूतिधारो स्वइव प्रपेदे ॥ ३८ ॥
विलोक्य यत्र स्फटिकस्य भित्तौ सिद्धाङ्गनाः स्वं प्रतिबिम्बमारात् ।
भ्रान्त्या परस्याभिमुखीभवन्ति प्रियेषु मानग्रहिला नमत्सु ॥ ३९ ॥
सुबिम्बितस्य स्फटिकांशुगुम्फेश्चन्द्रस्य चिह्नप्रकरः करोति ।
गौर्य्याऽर्पितस्येव रसेन यत्र कस्तूरिकास्थासकुलस्य लीलाम् ॥ ४० ॥
यदीयभित्तौ प्रतिबिम्बिताङ्गमात्मानमालोक्य रुषा करीन्द्राः ।
मत्तान्यनागभ्रमतोऽतिभीमदन्ताभिघातव्यसनं वहन्ति ॥ ४१ ॥
निशासु यत्र प्रतिबिम्बितानि ताराकुलानि स्फटिकालयेषु ।
दृष्ट्वा रतान्तच्युततारहारमुक्ताभ्रमं बिभ्रति सिद्धवध्वः ॥ ४२ ॥
नभश्चरीमण्डनदर्पणश्रीः सुधानिधिर्मूर्द्धनि यस्य तिष्ठन् ।
अनर्घचूड़ामणितामुपैति शैलाधिराजस्य शिवालयस्य ॥ ४३ ॥
समीयिवांसो रहसि स्मरार्त्ता रिरंसवो यत्र सुराः प्रियाभिः ।
एकाकिनोऽपि प्रतिबिम्बभाजो विभान्ति भूयोभिरिवान्विताः स्वैः ॥ ४
दिष्टोऽपि गौर्य्या सह चन्द्रमौलिर्यदृच्छया स्फाटिकशैलशृङ्गे ।
शृङ्गारचेष्टाभिरनारताभिर्मनोहराभिर्व्यहरच्चिराय ॥ ४५ ॥
देवस्य तस्य स्मरसूदनस्य हस्तं समालम्बा सुविभ्रमश्रीः ।
सा नन्दिना वेत्रभृतोपदिष्टमार्गा पुरोगेन कलं चचाल ॥ ४६ ॥

चलद्विषाणो विकटाङ्गभङ्गः स दन्तुरः शुष्कसुतीक्ष्णतुण्डः ।
गुरूपदिष्टः स तु भृङ्गरिटी तस्या विनोदाय ननर्त्त भृङ्गी ॥ ४७ ॥
कण्ठस्थलीलोलकपालमाला दंष्ट्राकरालाननमभ्यनृत्यत् ।
प्रीतेन तेन प्रभुणा प्रणुन्ना काली कलत्रस्य मुदे प्रियस्य ॥ ४८ ॥
भयङ्करौ तौ विकटं नटन्तौ विलोक्य बाला भयविह्वलाङ्गी ।
सरङ्गमुत्सङ्गमनङ्गशत्रोर्गाढं प्रसह्य स्वयमालिलिङ्ग ॥ ४९ ॥
उत्तुङ्गपीनस्तनपीठपीडं ससम्भ्रमं तत्परिरम्भमीशः ।
प्रपद्य सद्यः पुलकोपगूढः स्मरेण रूढप्रमदो ममाद ॥ ५० ॥
इति गिरिसुतया विलासलीलाविविधविभङ्गिभिरेष तोषितः सन् ।
अमृतकरशिरोमणिर्गिरीन्द्रे कृतवसतिर्वशिभिर्गणैर्ननन्द ॥ ५१ ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रकालिदासकृतौ
कैलासगमनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

दशमस्सर्गः ।

आससाद सुनासीरं सदसि त्रिदशैः सह ।
गत्वा त्रैयम्बकं तीव्रं वहन् वह्निर्महन्महः ॥ १ ॥
सहस्रेण दृशामीशो द्युसदां सोऽतिसादरम् ।
दुर्दर्शनं ददर्शाग्निं धूमधूमितमण्डलम् ॥ २ ॥
दृष्ट्वा तथाविधं वह्निमिन्द्रः क्षुब्धेन चेतसा ।
व्यचिन्तयच्चिरं किञ्चित् कन्दर्पद्वेषिरोषजम् ॥ ३ ॥
स्वपज्ज्वलमुखैर्देवैर्वीक्ष्यमाणः क्षणं क्षणम् ।
उपाविशत् सुरेन्द्रेणादिष्टं सादरमासनम् ॥ ४ ॥

हव्यवाह ! त्वयासादि सुमहादुर्दशा कुतः ।
इति पृष्टः सुरेन्द्रेण स निश्वस्य वचोऽवदत् ॥ ५ ॥
अनतिक्रमणीयात् ते शासनात् सुरनायक ! ।
अतिगौरीरतासक्तं जगामाहं महेश्वरम् ॥ ६ ॥
पारावतं वपुः प्राप्य वेपमानोऽतिसाध्वसात् ।
कालस्येव स्मरारातेरुपान्तमहमासदम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा छद्मविहङ्गं मां सुज्ञो विज्ञाय ज्ञानभृत् ।
ज्वलज्ज्वालानलं होतुं कोपतोऽयममन्यत ॥ ८ ॥
वचोभिर्मधुरैः सार्थैर्विनम्रेण मया स्तुतः ।
प्रीतिमानभवद्देवः स्तोत्रं कस्य न तुष्टये ॥ ९ ॥
शरण्यः सकलत्राता मामत्रायत शङ्करः ।
क्रोधाग्नेर्ज्वलतो ग्रासत्रासतो दुर्निवारतः ॥ १० ॥
परिहृत्य परीरम्भरभसं दुहितुर्गिरेः ।
कामकेलिरसोत्सेकाद्व्रीडया विरराम सः ॥ ११ ॥
रङ्गभङ्गच्युतं रेतस्तदमोघं सुदुर्धरम् ।
त्रिजगद्दाहकं सद्यो मद्विग्रहमधि न्यधात् ॥ १२ ॥
तेनाहं दुर्विषह्येण तेजसा दहनात्मना ।
निर्दग्धमात्मनो देहं दुर्वहं वोढुमक्षमः ॥ १३ ॥
रौद्रेण दह्यमानस्य महसातिमहीयसा ।
मम प्राणपरित्राणप्रगुणो भव वासव ! ॥ १३ ॥
इति श्रुत्वा वचो वह्नेः परितापोपशान्तये ।
हेतुं विचिन्तयामास मनसा विबुधेश्वरः ॥ १५ ॥
तेजोदग्धानि गात्राणि पाणिनास्य परामृशन् ।
किञ्चित् कपोटयोनिं तं दिवस्पतिरभाषत ॥ १६ ॥

प्रीतः स्वाहास्वधाहन्तकारैः प्रीणयसे स्वयम् ।
देवान् पितॄन् मनुष्यांस्त्वमेकस्तेषां मुखं यतः ॥ १७ ॥
त्वयि जुह्वति होतारो हवींषि ध्वस्तकल्मषाः ।
भुञ्जते स्वर्गमेकस्त्वं स्वर्गप्राप्तौ हि कारणम् ॥ १८ ॥
हवींषि मन्त्रपूतानि हुताश ! त्वयि जुह्वतः ।
तपस्विनस्तपःसिद्धिं यान्ति त्वं तपसः प्रभुः ॥ १९ ॥
नयसे हुतमर्काय स पर्जन्योऽभिवर्षति ।
ततोऽन्नानि प्रजायन्ते तेनासि जगतः पिता ॥ २० ॥
अन्तश्चरोऽसि भूतानां तानि त्वद्बलवन्ति च ।
त्वत्तो जीवितभूयस्त्वं जगतः प्राणदोऽसि तत् ॥ २१ ॥
अमीषां सुरसैन्यानां त्वमेकोऽर्थसमर्थने ।
विपदोऽपि परं श्लाघ्योऽपकारयति नो हि सः ॥ २२ ॥
देवी भागीरथी पूर्वं भक्त्यास्माभिः प्रतोषिता ।
निमज्जतस्तवोदोर्णं तापं निर्वापयिष्यति ॥ २३ ॥
गङ्गां तद्गच्छ मा कार्षीर्विषादं हव्यवाहन ! ।
अर्थेष्ववश्यकार्य्येषु सिद्धये क्षिप्रकारिता ॥ २४ ॥
गम्भीरम्भोमयी मूर्त्तिः सैव देवी सुरापगा ।
त्वत्तः स्मरद्विषो वीजं दुर्द्धरं धारयिष्यति ॥ २५ ॥
इत्युदीर्य सुनासीरो विरराम स चानलः ।
तद्दिदृक्षुस्तमामन्त्र्य प्रतस्थे स्वर्धुनीमभि ॥ २६ ॥
हिरण्यरेतसा तेन देवी स्वर्गतरङ्गिणी ।
तीर्णाध्वना प्रपेदे सा निःशेषाघविनाशिनी ॥ २७ ॥
स्वर्गारोहणनिःश्रेणिः स्वर्गमार्गाधिदेवता ।
उदारदुरितोद्गारहारिणी दुर्गतारिणी ॥ २८ ॥

महेश्वरजटाजूटवासिनी पापनाशिनी ।
सागरान्वयनिर्वाणकारिणी धर्म्मधारिणी ॥ २९ ॥
विष्णुपादोदकोद्भूता ब्रह्मलोकादुपागता ।
त्रिभिः स्रोतोभिरश्रान्तं पुनाति भुवनत्रयम् ॥ ३० ॥ कुलकम् ॥
जातवेदसमायान्तमूर्मिहस्तैः समुच्छ्रितैः ।
आजुहावास्य संसिद्धै सुप्रसादादरेव सा ॥ ३१ ॥
संमिलद्भिर्मरालैः सा कलं कूजद्भिरुन्मदैः ।
ददे श्रेयांसि दुःखानि निहन्मीति तमभ्यधात् ॥ ३२ ॥
कल्लोलैरुद्धतैरर्वाचीनं तटमभिद्रुतैः ।
प्रीत्येव तमभीयाय स्वर्धुनी जातवेदसम् ॥ ३३ ॥
अथाभ्युपेत्य तापार्त्तो निममज्जानलः किल ।
विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् ॥ ३४ ॥
गङ्गावारिणि कल्याणकारिणि श्रमहारिणि ।
स मग्नो निर्वृतिं प्राप पुण्यकारिणि तारिणि ॥ ३५ ॥
तत्र माहेश्वरं धाम संचक्राम हविर्भुजः ।
गङ्गायामिद्धभङ्गायामन्तस्तापविपद्भृतः ॥ ३६ ॥
कृशानुरेतसो रेतस्याहृते सरिता तया ।
निश्चक्राम ततः सौख्यं हव्यवाहो वहन् बहु ॥ ३७ ॥
सुधासारैरिवाम्भोभिः परिषिक्तो हुताशनः ।
यथागतं जगामाथ परां निर्वृतिमादधत् ॥ ३८ ॥
सा सुदुर्विषहं कामं धाम कार्मजितो महत् ।
आदधाना परीतापमवाप व्योमवाहिनी ॥ ३९ ॥
बहिरार्त्ता युगान्ताग्नितप्तानीव शिखाशतैः ।
हित्वाम्भांसि जलान्यस्या निर्जग्मुर्जलजन्तवः ॥ ४० ॥

तेजसा तेन रौद्रेण तप्तानि सलिलान्यपि ।
समुद्वन्ति चण्डानि दुर्भराणि बभार सा ॥ ४१ ॥
जगच्चक्षुषि चण्डांशौ किञ्चिदभ्युदयोन्मुखे ।
जग्मुः षट्कृत्तिका माघे मासि स्नातुं सुरापगाम् ॥ ४२ ॥
शुभैरभङ्गवैरूर्मिशतैः स्वर्गमनं सताम् ।
कथयन्तीमिवालोकावगाहाचमनादिना ॥ ४३ ॥
सुस्नातानां मुनीन्द्राणां वलिकर्म्मोचितैरलम् ।
बहिः पुष्पोत्करैः कीर्णतीरां दूर्वाक्षतान्वितैः ॥ ४४ ॥
ब्रह्माध्यानपरैर्योगपरैः पद्मासनस्थितैः ।
योगनिद्रां गतैर्भोगिभोगबद्धैरुपाश्रिताम् ॥ ४५ ॥
पादाङ्गुष्ठाग्रभूयिष्ठैः सूर्य्यसंविष्टदृष्टिभिः ।
ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपसेविताम् ॥ ४६ ॥ कुलकम् ॥
अथ दैवीं धुनीं देवीमभ्यनन्दन् विलोक्य ताः ।
कं नाभिनन्दयत्येषा देवी पीयूषवाहिनी ॥ ४७ ॥
चन्द्रचूडामणिर्देवो यामुद्वहति मूर्धनि ।
तस्यावलोकनं पुण्यं श्रद्दधुस्ता मुदा हृदि ॥ ४८ ॥
दिष्ट्या विष्णुपदीं देवीं निर्वाणपददर्शिनीम् ।
निर्धूतकल्मषा भूत्वा सुप्रकाशा ववन्दिरे ॥ ४९ ॥
स्वभाग्यैः खलु सम्प्राप्तां मोक्षप्रतिभुवं सताम् ।
भक्त्या च तुष्टुवुस्तास्तां श्रद्दधानाः सिषविरे ॥ ५० ॥
मुक्तिस्त्रीसङ्गदौत्यज्ञैस्तत्र ता विमलैर्जलैः ।
प्रक्षालितमलाः सस्नुः सुस्नातास्तपसान्विताः ॥ ५१ ॥
स्नात्वा तत्र सुरम्यायां भाग्यैः परिपचेलिमैः ।
चरितार्थमिवात्मानं बहु ता मेनिरे मुदा ॥ ५२ ॥

कृशानुरेतसो रेतस्तासामभि कलेवरम् ।
अमोघं सञ्चचाराथ सद्यो गङ्गावगाहनात् ॥ ५३ ॥
रौद्रं सुदुर्धरं धाम दधाना दहनात्मकम् ।
परितापमवापुस्ता मग्ना इव विषाम्बुधौ ॥ ५४ ॥
अक्षमा दुर्वहं वोढुमम्बुनो बहिरातुराः ।
अग्निं ज्वलन्तमन्तःस्थं दधाना इव निर्ययुः ॥ ५५ ॥
अमोघं शाम्भवं वीजं सद्यो नद्यां स्थितं महत् ।
तासामभ्युदरं तीव्रं स्थितं गर्भत्वमागमत् ॥ ५६ ॥
सुज्ञा विज्ञाय ता गर्भभूतं तद्वोढुमक्षमाः ।
विषादमदधुः सद्यो गाढ़ं भर्तृभयाद्ध्रिया ॥ ५७ ॥
अकाममरणं जातमकाण्डे भाविनोऽर्थतः ।
संभूयान्योन्यमात्मानं शुशुचुस्तास्तदाविलम् ॥ ५८ ॥
ततः शरवणे शापभयेन व्रीड़या सह ।
तद्गर्भजातमुत्सृज्य ता गृहानभितो ययुः ॥ ५९ ॥

तामिस्त्यक्तमम्तकरकलाकोमलं भासमानं
तन्निक्षिप्तं क्षणमभि नभो गर्भमभ्युज्जिहानैः ।
स्वैस्तेजोभिर्दिनकरशतस्पर्द्धमानैरमानैः-
र्वक्त्रैः षड्भिः स्मरहरशिरःस्पर्द्धयेव प्रपेदे ॥ ६० ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे कुमारोत्पत्तिर्नाम
दशमः सर्गः ॥ १० ॥

एकादशः सर्गः ।

अभ्यर्थमाना विबुधैः समग्रैः प्रङ्कैः सुरेन्द्रप्रमुखैरुपेत्य
तं पाययामास सुधाभिपूर्णं सुरापगा स्तनमाशु धात्री ॥ १ ॥
पिबन् स तस्याः स्तनयोः सुधौघं क्षणं क्षणं साधु समेधमानः ।
प्रापाकृतिं काममपि षड्भिरेष निषेव्यमाणः खलु कृत्तिकाभिः ॥ २ ॥
भागीरथीपावककृत्तिकानामानन्दबाष्पाकुललोचनानाम् ।
तं नन्दनं दिव्यमुपात्तुमासीत् परस्परं प्रौढ़तरो विवादः ॥ ३ ॥
अत्रान्तरे पर्वतराजपुत्र्या समं शिवः खैरविहारहेतोः ।
नभो विमानेन विगाहमानो मनोऽतिवेगेन जगाम तत्र ॥ ४ ॥
निसर्गवात्सल्यविरुद्धचेतः पृथुप्रमोदौ गलदश्रुनेत्रौ ।
अपश्यतां तौ गिरिजागिरीशौ षड़ाननं तद्दिनजातमात्रम् ॥ ५ ॥
अथाह देवी शशिखण्डमौलिं कोऽसौ शिशुर्दिव्यवपुः पुरस्तात् ।
कस्याथ वा धन्यतमस्य पुंसो माता च का भाग्यवतीषु धुर्या ॥ ६ ॥
स्वर्गापगासावनलोऽयमेताः षट् कृत्तिकाः किं कलहायमानाः ।
पुत्रो ममायं न तवायमित्थं मिथोऽतिवैलक्ष्यमुदाहरन्ति ॥ ७ ॥
एतेषु कस्येदमपत्यमीशाखिलत्रिलोकीतिलकायमानम् ।
अन्यस्य कस्याप्यथ देवदैत्यगन्धर्वसिद्धोरगराक्षसेषु ॥ ८ ॥
श्रुत्वेति वाचं हृदयप्रियायाः कौतुहलिन्या विमलस्मितश्रीः ।
सान्द्रप्रमोदोदयसौख्यहेतुभूतं वचोऽवोचत चन्द्रचूड़ः ॥ ९ ॥
जगत्त्रयीनन्दन एष वीरः प्रवीरमातः ! तव नन्दनोऽयम् ।
कल्याणि ! कल्याणकरः सुराणां त्वत्तोऽपरस्याः कथमेष सर्गः ॥ १० ॥

देवि ! त्वमेवास्य निदानमार्ये ! सर्गे जगन्मङ्गलगानहेतोः ।
सत्यं त्वमेवेति विचारयस्व रत्नाकरे युज्यतएव रत्नम् ॥ ११ ॥
अतः शृणुष्वावहितेन वृत्तं बीजं यदस्मै निहितं मया तत् ।
संक्रान्तमन्तस्त्रिदशापगायां ततो विगाहे सति कृत्तिकासु ॥ १२ ॥
गर्भत्वमाप्तं यदमोघमेतत् ताभिः शरस्तम्बमधि न्यधायि ।
बभूव तत्रायमभूतपूर्वो महोत्सवोऽशेषचराचरस्य ॥ १३ ॥
अशेषविश्वप्रियदर्शनेन धुर्या त्वमेतेन सुपुत्रिणीनाम् ।
अलं विलम्ब्राचलराजपुत्रि ! सुपूर्णमुत्सङ्गतलं विधेहि ॥ १४ ॥
तथेतिवादिन्यमृतांशुमौलौ शैलेन्द्रपुत्री रभसेन सद्यः ।
सान्द्रप्रमोदेन सुपीनगात्री धात्री समग्रस्य चराचरस्य ॥ १५ ॥
किरीटबद्धाञ्जलिभिर्नभःस्थैर्नमस्कृता सत्वरनाकलोकैः ।
विमानतोऽवातरदात्मजं तं ग्रहीतुमुत्कण्ठितमानसाभूत् ॥ १६ ॥
युग्मम् ।
स्वर्गापगापावककृत्तिकादीन् कृताञ्जलीनानमतोऽपि भूम्ना ।
हित्वा सुकान्तं सुतमाससाद पुत्रोत्सवे माद्यति को न हर्षात् ॥ १७ ॥
प्रमोदबाष्पाकुललोचना सा न तं ददर्श क्षणमग्रतोऽपि !
परिस्पृशन्ती करकुड्मलाभ्यां सुखान्तरं प्राप किमप्यपूर्वम् ॥ १८ ॥
स विस्मयानन्दविकस्वरायाः शिशुर्गलद्बाष्पतरङ्गितायाः ।
विवृद्धवात्सल्यरसोत्तराया देव्या दृशो गोचरतां जगाम ॥ १९ ॥
तमीक्षमाणा क्षणमीक्षणानां सहस्रमाप्तुं विनिमेषमैच्छत् ।
सुनन्दनालोकनकौतुकेन क्षणं क्षणं तृप्यति कस्य चेतः ॥ २० ॥
विनम्रदेवासुरपृष्ठगाभ्यामादाय तं पाणिसरोरुहाभ्याम् ।
महोदयात पार्वणचन्द्रचारुं गौरी स्वमुत्सङ्गतलम् निनाय ॥ २१ ॥

स्वमङ्कमारोप्य सुधानिधानमिवात्मनो नन्दनमिन्दुवक्त्रा ।
तमेकदेवं जगदेकदेवी बभूव पूज्या धुरि पुत्रिणीनाम् ॥ २२ ॥
निसर्गवात्सल्यरसौघसिक्ता सान्द्रप्रमोदामृतपूरपूर्णा ।
तमेकपुत्रं जगदेकमाता सोत्सङ्गिनं प्रस्रविणी बभूव ॥ २३ ॥
अशेषलोकत्रयमातुरस्याः षाण्मातुरः स्तन्यसुधामधासीत् ।
सुरस्रवन्त्याऽनलकृत्तिकाभिर्मुहुर्मुहुः सस्पृहमीक्ष्यमाणः ॥ २४ ॥
सुखास्रपूर्णेन मृगाङ्कमौलेः कलत्रमेकेन मुखाम्बुजेन ।
तस्यैकनालोद्गमपञ्चपद्मलक्ष्मीं क्रमात् षड्वदनीं चुचम्ब ॥ २५ ॥
हैमं फलं हेमगिरेर्लतेव विकस्वरं नाकनदीव पद्मम् ।
पूर्वेव दिङ्नूतनमिन्दुमाभात् तं पार्वती नन्दनमादधाना ॥ २६ ॥
प्रीतात्मना सुप्रयतेन दत्तहस्तावलम्बा शशिशेखरेण ।
कुमारमुत्सङ्गतले दधाना विमानमभ्रंलिहमारुरोह ॥ २७ ॥
महेश्वरोऽपि प्रमदप्ररूढरोमोद्गमो भूधरनन्दनायाः ।
अकाण्डमादत्त तमङ्कतः स तस्यास्तु सौम्यात्मजवत्सलत्वात् ॥ २८ ॥
दत्त्वाऽनया नेत्रसुधैकपात्रं पुत्रं पवित्रं सुतदा तथाद्रेः ।
संश्लिष्यमाणः शशिखण्डधारी विमानवेगेन गृहं जगाम ॥ २९ ॥
अधिष्ठितः स्फाटिकशैलशृङ्गे तुङ्गे निजे धामनि कालरम्ये ।
महोत्सवाय प्रमथान् स नाथः पृथून् महिम्ना समुदादिदेश ॥ ३०
पृथुप्रमोदः प्रगुणो गणानां गणः समग्रो वृषवाहनस्य ।
गिरीन्द्रपुत्र्यास्तनयस्य जन्मन्यथोत्सवं संवहते विधातुम् ॥ ३१ ॥
स्फुरन्मरीचिच्छुरिताम्बराणि सन्तानशाखिप्रसवाञ्चितानि ।
उच्चिक्षिपुः काञ्चनतोरणानि गणास्थलानि स्फटिकालयेषु ॥ ३२ ॥
महोत्सवे तत्र समागतानां गन्धर्वविद्याधरसुन्दरीणाम् ।
सम्भावितानां गिरिराजपुत्र्या गृहेऽभवन्मङ्गलगीतकानि ॥ ३३ ॥

सुमङ्गलोपायनपूर्णहस्तास्तं मातरो मातृवदभ्युपेत्य ।
निधाय दूर्वाक्षतकानि मूर्ध्नि निन्युः स्वमङ्कं गिरिजातनूजम् ॥ ३४ ॥
ध्वनत्सु तूर्य्येषु सुमन्द्रमङ्गगालिङ्ग्योर्द्धकेष्वप्सरसो रसेन ।
सुसन्धिबन्धं ननृतुः सुतन्त्रीगीतानुगं भावरसानुविद्धम् ॥ ३५ ॥
वाता ववुः सौख्यकराः प्रसेदुराशा विधूमो हुतभुग् दिदीपे ।
जलान्यभूवन् विमलानि तत्रोत्सवेऽन्तरीक्षं प्रससाद सद्यः ॥ ३६ ॥
गम्भीरशङ्खध्वनिमिश्रमुच्चैर्दिवि ध्रुवा दुन्दुभयः प्रणेदुः ।
दिवौकसां व्योम्नि विमानसङ्घा विमुञ्चतां पुष्पचयान् प्रसस्नुः ॥ ३७ ॥
इत्थं महेशाद्रिसुतासुतस्य जन्मोत्सवः संमदयाञ्चकार ।
चराचरं विश्वमशेषमेतत् परं चकम्पे किल तारकश्रीः ॥ ३८ ॥
ततः कुमारः स मुदो निदानैः स्वबाललीलाललितैर्विचित्रैः ।
गिरीशगौर्य्योर्हृदयं जहार मुदे न हृद्या किमु ? बालकेलिः ॥ ३९ ॥
महेश्वरः शैलसुतापि हर्षात् सहर्षमेकेन मुखेन गाढम् ।
अजातदन्तानि मुखानि सूनोर्मनोहराणि क्रमशश्चुचुम्ब ॥ ४० ॥
क्वचित् स्खलद्भिः क्वचिदस्खलद्भिः क्वचित् प्रकम्पैः क्वचिदप्रकम्पैः ।
बालः सलीलं चलनप्रयोगैस्तयोर्मुदं कन्दलयाञ्चकार ॥ ४१ ॥
अहेतुहासस्फुरिताननेन्दुर्गेहाङ्गणक्रीड़नधूलिधूम्रः ।
मुहुर्वदन् किञ्चिदलक्षितार्थं मुदं तयोरङ्कगतस्ततान ॥ ४२ ॥
गृह्णन् विषाणे हरवाहनस्य स्पृशन्नुमाकेसरिणः सटालीः ।
स भृङ्गिणः सूक्ष्मतरं शिखाग्रं कर्षन् बभूव प्रमोदाय पित्रोः ॥ ४३ ॥
एको नव द्वौ दश पञ्च सप्त त्वजीगणन्मञ्जु मुखं प्रसार्य ।
महेशकण्ठोरगदन्तपङ्क्तिं तदङ्गगः शैशवमुग्धमेधाः ॥ ४४ ॥
कपर्दिकण्ठान्तकपालदाम्नोऽङ्गुलिं प्रवेश्याननकोटरेषु ।
दन्तानुपात्तुं रभसीबभूव मुक्ताफलभ्रान्तिकरान् कुमारः ॥ ४५ ॥

शम्भोः शिरोऽन्तःसरितस्तरङ्गान् विगाह्य गाढं शिशिरान् रसेन ।
सञ्जातजाड्यो निजपाणिपद्मसतापयद्भालविलोचनाग्नौ ॥ ४६ ॥
किञ्चित्कलं भङ्गुरकण्ठरम्यनमज्जटाजूटधरस्य शम्भोः ।
प्रलम्बमानं किल कौतुकेन चिरं चुचुम्बे मुकुटेन्दुखण्डम् ॥ ४७ ॥
इत्थं शिशोः शैशवकेलिवृत्तैर्मनोभिरामैर्गिरिजागिरीशौ ।
मुदा विनोदैकरसप्रसक्तौ दिवानिशं नाविदतां कदाचित् ॥ ४८ ॥

इति बहुविधं बालक्रीडाविचित्रविचेष्टितं
ललितललितं सान्द्रानन्दं मनोहरमाचरन् ।
अलभत परां वृद्धिं षष्ठे दिने नवयौवनं
स किल सकलं शास्त्रं शस्त्रं विवेद विभोरपि ॥ ४९ ॥

इति श्रीकालिदासकृतौ कुमारसम्भवे कुमारकौमारवर्णनो
नामैकादशः सर्गः ।

द्वादशः सर्गः ।

अथ प्रपेदे त्रिदशैरशेषैः क्रूरासुरोपप्लवदुःखितात्मा ।
पुलोमपुत्रीदयितोऽन्धकारिं तृषातुरश्चातकवत् पयोदम् ॥ १ ॥
वृत्रासुरत्रासखिलीकृतात् स कथञ्चिदम्भोदविहारमार्गात् ।
अवाततारामि गिरिं गिरिशगौरीपदन्यासविशुद्धमिन्द्रः ॥ २ ॥
सङ्क्रन्दनः स्यन्दनतोऽवतीर्य मेघात्मनो मातलिदत्तहस्तः ।
पिनाकिरम्यालयमुच्चचाल शुचौ पिपासाकुलवज्जलौघम् ॥ ३ ॥
इतस्ततोऽपि प्रतिबिम्बभाजं विलोकमानः स्फटिकाद्रिभूमौ ।
आत्मानमप्येकमनेकधा स व्रजन् त्रिभोरास्पदमाससाद ॥ ४ ॥

विचित्रचञ्चन्मणिभङ्गिसङ्गिसौवर्णदण्डं दधतातिचण्डम् ।
स नन्दिनाधिष्ठितमध्यतिष्ठत् सौधाङ्गणद्वारमनङ्गशत्रोः ॥ ५ ॥
ततः स कक्षाहितहेमदण्डो नन्दी सुरेन्द्रं प्रतिपद्य सद्यः ।
प्रतीक्षयामास सुगौरवेण गत्वा सदोमण्डलमीश्वरस्य ॥ ६ ॥
भ्रूसंज्ञया तेन कृताभ्यनुज्ञः सुरेश्वरं तं जगदीश्वरेण ।
प्रवेशयामास सुरैः पुरोगः समं स नन्दी सदनं हरस्य ॥ ७ ॥
स चण्डिभृङ्गिप्रमुखैर्गरिष्ठैर्गणैरनेकैर्विविधस्वरूपैः ।
अधिष्ठितं संसदि रत्नवत्यां सहस्रलोकः शिवमालुलोके ॥ ८ ॥
कन्दर्पमूर्द्धस्थमहाहिमूर्द्धरत्नांशुभिर्भासुरमुग्रसङ्गिः ।
दधानमुच्चैस्तरमिद्धधातोः सुमेरुशृङ्गस्य समत्वमाप्तम् ॥ ९ ॥
बिभ्राणमुत्तुङ्गकपालमालां गङ्गां जटाजूटतलं भजन्तीम् ।
गौरीं तदुत्सङ्गजुषं हसन्तीमिव स्वफेनैः शरदभ्रशुभ्रैः ॥ १० ॥
गङ्गातरङ्गैः प्रतिबिम्बितैस्तैर्बभूभवन्तं शिरसा सुधांशुम् ।
चलन्मरीचिप्रचयैस्तुषारैर्गौरैर्दिगुद्द्योतिनमुद्वहन्तम् ॥ ११ ॥
भालस्थले लोचनमेधमानं धामाधरीभूतरवीन्दुनेत्रम् ।
युगान्तकालोचितहव्यवाहं मीनध्वजप्लोषणमादधानम् ॥ १२ ॥
सुबद्धया कण्ठिकयेव नीलमाणिक्यमय्या कुतुकेन गौर्याः ।
नीलस्य कण्ठस्य परिस्फुरन्त्या कान्त्या महत्या च विराजमानम् ॥ १३ ॥
महार्हरत्नाञ्चितयोरुदारस्फुरत्प्रभामण्डलयोः समन्तात् ।
कर्णस्थिताभ्यां शशिभास्कराभ्यामुपासितं कुण्डलयोश्छलेन ॥ १४ ॥
कालार्दितानां चिदशासुराणां चितारजोभिः परिपाण्डुराङ्गम् ।
महन्महेभाजिनमुन्नताभ्रप्रालेयशैलश्रियमुद्वहन्तम् ॥ १५ ॥
पाणिस्थितब्रह्मकपालपात्रं वैकुण्ठकङ्कालकरालकायम् ।
सुरास्थिकण्ठाभरणं रणान्तमलं त्रिशूलं कलयन्तमच्चैः ॥ १६ ॥

पुरातनीं ब्रह्मकपालमालां कण्ठे वहन्तं पुनराश्वसन्तीम् ।
उद्गीर्णवेदां मुकुटेन्दुवर्षत्सुधौघसंप्लावनलब्धसंज्ञाम् ॥ १७ ॥
सलीलमङ्कस्थितया गिरीन्द्रपुत्र्या नवाष्टापदतुल्यभासा ।
विराजमानं शरदभ्रखण्डं परिस्फुरन्त्याऽचिररोचिषेव ॥ १८ ॥
दृप्तान्धकप्राणहरं पिनाकं गजासुरस्त्रीविधवात्वहेतुम् ।
करेण गृह्णन्तमसह्यशूलं पुरासुरप्लोषणकेलिकारम् ॥ १९ ॥
भद्रासनं काञ्चनपादपीठं महार्हमाणिक्यविभङ्गिचित्रम् ।
अधिष्ठितं चन्द्रमरीचिगौरैरुद्वीज्यमानं चमरैर्गणाभ्याम् ॥ २० ॥
शस्त्रास्त्रविद्याभ्यसनैकसक्तैः सविस्मयैरेत्य गणैः सुदृष्टम् ।
संवीज्यमानेऽम्बिकयाञ्चलेन सानन्दनिर्दिष्ट दृशं कुमारे ॥२१॥ कुलकम्
तथाविधं शैलसुताधिनाथं पुलोमपुत्रीदयितो निरीक्ष्य ।
आसीत् क्षणं क्षोभपरो नु कस्य मनो न हि क्षुभ्यति धामधाम्नि ॥२२॥
विकस्वराम्भोजवनश्रिया तं दृशां सहस्रेण निरीक्षमाणः ।
सर्वाङ्गनेत्रो द्युपतिर्बभासे पुष्पोत्कराकीर्ण इवाग्रशाखी ॥ २३ ॥
दृष्ट्वा सहस्रेण दृशां महेशमभूत् कृतार्थः खलु तेन शक्रः ।
सर्वाङ्गजानेत्रदलं विपूरं पुरा प्रियालोकपरं विवेद ॥ २४ ॥
ततः कुमारं कनकाद्रिसारं पुरन्दरः प्रेक्ष्य धृतास्त्रशस्त्रम् ।
महेश्वरोपान्तिकवर्त्तमानं शचीजयाशां मनसा बबन्ध ॥ २५ ॥
श्रीनीलकण्ठ ! द्युपतिः पुरोऽस्ति त्वयि प्रणामावसरं च पृच्छन् ।
सहस्रनेत्रोऽत्र भव त्रिनेत्र ! दृष्ट्वा प्रसादप्रवणो महेश ! ॥ २६ ॥
इति प्रबद्धाञ्जलिरेत्य नन्दी निधाय कक्षामभि हेमदण्डम् ।
प्रसादयात्रं पुरतो भविष्णुमथान्धकारातिमुवाच वाचम् ॥ २७ ॥

युग्मम् ।

मुदाऽसुरारिं सुरसङ्घसेव्यं त्रैलोक्यसेव्यस्त्रिपुरासुरारिः ।
प्रीत्या सुधासारविसारिणेव ततोऽनुजग्राह विलोकनेन ॥ २८ ॥
किरीटकोटिच्युतपारिजातपुष्पेण भक्त्यानमितेन मूर्ध्ना ।
स्वर्गैकवन्द्यो जगदेकदेवं ननाम देवः स सहस्रनेत्रः ॥ २९ ॥
अनेकलोकैकनमस्क्रियार्हं महेश्वरं तं त्रिदिवेश्वरः सः ।
भक्त्या नमस्कृत्य कृतार्थतायाः पात्रं पवित्रं परमं बभूव ॥ ३० ॥
सुभक्तिभाजामधिपादपीठं प्रीतार्द्रभिर्नम्रतरैः शिरोभिः ।
ततः प्रणेमुः पुरतःसुराणां गणाः सशक्राः क्रमतः स्मरारिम् ॥ ३१ ॥
गणोपनीते प्रभुणोपदिष्टे न्यासने हेममये पुरस्तात् ।
प्रापोपविश्य प्रमदं सुरेन्द्रः प्रभुप्रसादो हि मुदे न कस्य ॥ ३२ ॥
क्रमेण चान्येऽपि विलोकनेन सम्भाविताः सस्मितमीश्वरेण ।
उपाविशंस्तोषविशेषमाप्ता दृग्गोचरे तस्य पुरः समेताः ॥ ३३ ॥
अथाह देवो बलवैरिमुख्यान् गीर्वाणमुख्यान् करुणार्द्रचेताः ।
कृताञ्जलीकानसुरैर्विधूतान् ध्वस्तप्रियान् शीर्णमुखानवेक्ष्य ॥ ३४ ॥
अहो बतानन्तपराक्रमाणां दिवौकसां वीरवरायुधानाम् ।
हिमोदविन्दुग्लपितस्य किं वः पद्मस्य दैन्यं दधते मुखानि ॥ ३५ ॥
स्वर्गौकसः स्वर्गपरिच्युताः किं सुपुण्यराशौ सुमहत्तरेऽपि ।
चित्रं चिरोढं बत यूयमेते निजाधिपत्यस्य परित्यजध्वम् ॥ ३६ ॥
दिवौकसो देवगृहं विहाय मनुष्यसाधारणतामवाप्ताः ।
यूयं कुतः कारणतस्त्वरध्वं महीभृतो मानधना महान्तः ॥ ३७ ॥
अनन्यसाधारणसिद्धमुच्चैः सुदैवतं धाम निकामकामम् ।
कस्मादकस्मान्निरगाद्यमाद्यैश्चिरार्जितं पुण्यमिवापवादात् ॥ ३८ ॥
सुराः पुरारातिपुरो विवर्णं समीयिवांसं समभातुराणाम् ।
तद्ब्रूत लोकत्रयजित्वरात् किं महासुरात् तारकतो विरुद्धम् ॥ ३९ ॥

पराभवं तस्य महासुरस्य निषेद्धुकामोऽहमलम्भविष्णुः ।
दावानलप्लोषविपत्तिमन्योऽरण्यस्य हर्तुं जलदात् प्रभुः किम् ॥ ४० ॥
इतीरिते मन्मथमर्दनेन सुराः सुरेन्द्रप्रमुखा मुखेषु ।
सान्द्रप्रमोदाः सुचिरस्मितेषु दधुः श्रियं सत्वरमाश्वसन्तः ॥ ४१ ॥
ततो गिरीशस्य गिरां विताने जगाद लब्धेऽवसरे सुरेशः ।
भवन्ति वाचोऽवसरे प्रयुक्ता ध्रुवं प्रविस्पष्टफलोदयाय ॥ ४२ ॥
ज्ञानप्रदीपेन तमोऽपहेनाविनश्वरेणास्खलितप्रभेण ।
भूतं भवद्भावि च यच्च किञ्चित् सर्वञ्च सर्वं तव गोचरस्तत् ॥ ४३ ॥
दुर्वारदोर्दुर्मददुःसहेन यत् तारकेणामरघस्मरेण ।
तदीश ! नन्वात्मपदान्निरस्ता वयं दिवोऽमी वत किं न वेत्सि ॥ ४४ ॥
विधेरमोघं सुवरप्रसादमासाद्य सद्यस्त्रिजगज्जिगीषुः ।
सुरान् स जम्भारिमुखान् प्रचण्डदोर्दण्डदण्डो मनुते तृणाय ॥ ४५ ॥
स्तुत्या पुरास्माभिरुपासितेन पितामहेनेति निरूपितं नः ।
सेनापतिः संयति दैत्यमेनं पुरा स्मरारातिसुतो निहन्ति ॥ ४६ ॥
अकामतोऽनन्तरमद्य यावत् सुरा अदान्तस्य पराभवार्त्तिम् ।
विषेहिरे तस्य हृदन्तशल्यमाज्ञानियोगं त्रिदिवौकसोऽमी ॥ ४७ ॥
त्रैलोक्यलक्ष्मीहृदयैकशल्यं समूलमुत्खाय महासुरं तम् ।
अस्माकमेषां पुरतो भविष्णुर्दुःखापहारं युधि यो विधत्ते ॥ ४८ ॥
महाहवे नाथ ! तवास्य सूनोः शस्त्रैः शितैः कृत्तशिरोधराणाम् ।
महासुराणां रमणीविलापैर्दिशो दशैता मुखरीभवन्तु ॥ ४९ ॥
महारणक्षौणिपसूपहारे कृतेऽसुरे तत्र तवात्मजेन ।
वन्दिस्थितानां सुदृशां करोतु वेणिप्रमोक्षं सुरलोक एषः ॥ ५० ॥
इत्थं सुरेन्द्रे वदति स्मरारिः सुरारिदुश्चेष्टितजातरोषः ।
कृतानुकम्पस्त्रिदशेषु तेषु भूयः स भूताधिपतिर्बभाषे ॥ ५१ ॥

अहो अहो देवगणाः सुरेन्द्रमुखाः शृणुध्वं वचनं ममैतं ।
विचेष्टते शङ्कर एष देवकार्य्याय सज्जः सकलं शुभाय ॥ ५२ ॥
पुरा मयाकारि गिरीशपुत्त्र्याः प्रतिग्रहोऽयं नियतात्मनापि ।
तत्रैकहेतुः खलु तद्भवेन वीरेण यद्धन्यत एष शत्रुः ॥ ५३ ॥
अथोपपन्नं तदितो नियुज्य कुमारमेनं पृतनापतित्वे ।
निहन्तु शत्रुं सुरलोकमेष पुनातु भूयोऽपि सुरैः सुरेन्द्रः ॥ ५४ ॥

कुलकम् ।

इत्युदीर्य भगवान् स्वमात्मजं घोरसङ्गरमहोत्सवोत्सुकम् ।
नन्दनेहि जय देवविद्विषः संयतीति निजगाद शङ्करः ॥ ५५ ॥
शासनं पशुपतेस्तु कुमारः स्वीचकार शिरसा विनतेन ।
सर्वथैव पितृभक्तिरतानामेष एव परमः खलु धर्मः ॥ ५६ ॥
असुरयुद्धविधौ विबुधेश्वरे पशुपतौ वदति प्रियमात्मजम् ।
गिरिजया मुमुदे सुतविक्रमे न किमु नन्दति संयति वीरसूः ॥ ५७ ॥
सुरपरिवृढः प्रौढं वीरं कुमारमुमापते-
र्बलवदमरारातिस्त्रीणां दृगञ्जनगञ्जनम् ।
जगदभयदं सद्यः प्राप्य प्रमोदपरोऽभवद्
ध्रुवमभिमते को वा पूर्णे मुदा न हि माद्यति ॥ ५८ ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे कुमारसेनापत्यवर्णनं नाम

द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः सर्गः ।

प्रस्थानकालोचितचारुवेषः स स्वर्गिवर्गैरनुगम्यमानः ।
ततः कुमारः शिरसा नतेन त्रैलोक्यभर्त्तुः प्रणनाम पादौ ॥ १ ॥
जहीन्द्रशत्रुं समरेऽमरेशपदं स्थिरत्वं नय वीर ! वत्स ! ।
इत्याशिषा तं प्रणमन्तमीशो मूर्द्धन्युपाघ्राय मुदाऽभ्यनन्दत् ॥ २ ॥
प्रह्वीभवन् नम्रतरेण मूर्ध्ना नमस्चकाराङ्घ्रियुगं स मातुः ।
तस्याः प्रमोदाश्रुपयःप्रपूरस्तस्याभवद्वीरवराभिषेकः ॥ ३ ॥
तमङ्कमारोप्य सुता महाद्रेराश्लिष्य गाढं सुतवत्सला सा ।
शिरस्युपाघ्राय जगाद शत्रुं जित्वा कृतार्थीकुरु वीरसूं माम् ॥ ४ ॥
उद्दामदैतेयविपत्तिहेतुः श्रद्धालुचेताः समरोद्धुरः सः ।
आपृच्छ्य भक्त्या गिरिजागिरिशौ ततःप्रतस्थेऽभि दिवं कुमारः ॥ ५ ॥
देवं महेशं गिरिजां च देवीं ततः प्रणम्य त्रिदिवौकसोऽपि ।
प्रदक्षिणीकृत्य सुरेशमुख्याः सुराः समस्तास्तमथानुजग्मुः ॥ ६ ॥
अथ व्रजद्भिस्त्रिदशैः सरोषैः स्फुरत्प्रभाभासुरमण्डलैस्तैः ।
ततो बभासे हरितोऽवकाशो दिवापि नक्षत्रगणैरिवौघैः ॥ ७ ॥
रराज तेषां व्रजतां सुराणां मध्ये कुमारोऽधिककान्तिकान्तः ।
नक्षत्रताराग्रहमण्डलानामिव त्रियामादयितो नभोऽन्तः ॥ ८ ॥
गिरीशगौरीतनयेन सार्द्धं पुलोमपुत्रीदयितादयस्ते ।
उत्तार्य नक्षत्रपथं मुहूर्त्तात् प्रपेदिरे लोकमथो मुनीनाम् ॥ ९ ॥
तं स्वर्गलोकं चिरकालदृष्टं महासुरत्रासवशंवदत्वात् ।
सद्यः प्रवेष्टुं न विषेहिरे तत् क्षणं व्यलम्बन्त सुराःसमस्ताः ॥ १० ॥

पुरो भव त्वं न पुरो भवामि न वः पुरोगोऽस्मि पुरःसरस्त्वम् ।
इत्थं द्विधा तेन कृते स्ववध्ये स्वर्गं प्रवेष्टुं कलहं वितेनुः ॥ ११ ॥
सुरत्वरालोकनकौतुकेन मुदा सुविस्मेरविलोचनस्य ।
दधुः कुमारस्य मुखारविन्दे दृष्टिं दिवत्साध्वसकातरास्ते ॥ १२ ॥
सहेलहासोद्धुरिताननेन्दुस्ततः कुमारः पुरतो निविष्टः ।
स तारकापातमवेक्षमाणो रणप्रवीरोऽभि सुरानवोचत् ॥ १३ ॥
भीत्याऽलमद्य त्रिदिवौकसोऽमी स्वर्गं भवन्तः प्रविशन्तु सद्यः ।
अद्यैव मे दृक्पथमेतु शत्रुर्महासुरो यः खलु कालदृष्टः ॥ १४ ॥
सर्वोकलक्ष्मीकचकर्षणाय दोर्मण्डलं यस्य बलातिचण्डम् ।
इहैव तच्छोणितपानकेलिमद्धाय कुर्वन्तु शिवा ममैते ॥ १५ ॥
शक्तिर्ममासावहतप्रचारा प्रभावसारा सुमहःप्रसारा ।
सर्वोकलक्ष्म्या विपदा सहारेःशिरोहरन्ती दिशतां सुखं वः ॥ १६ ॥
इत्यन्धकारातिसुतस्य दैत्यवधाय बद्धोत्सवमानसस्य ।
सर्वं सुविस्मेरमुखारविन्दं गीर्वाणवृन्दं वचसा ननन्द ॥ १७ ॥
सान्द्रप्रमोदः पुलकोपगूढः सर्वाङ्गसंलग्नसहस्रनेत्रः ।
तयोत्तरीयेण निजाम्बरेण निर्मञ्छनं चारु चकार शक्रः ॥ १८ ॥
घनप्रमोदाश्रुपरिप्लुताक्षैर्मुखैश्चतुर्भिः प्रचुरप्रमोदः ।
क्रमाच्चुचुम्बे विधिरादिरङ्कः षडाननं षट्सु शिरःसु हर्षात् ॥
दिव्यर्षयस्तस्य वचो वरार्थं तदभ्यनन्दन् किल नारदाद्याः ॥ १९ ॥

षट्पदम् ।

ततः सुराः शक्तिधरस्य तस्यावष्टम्भतः साध्वसमुत्त्यजन्तः ।
आनन्दयन् वीर ! जयेति वाचा गन्धर्वविद्याधरसिद्धसङ्घाः ॥ २० ॥
सुसाधु साध्वित्यभितः प्रशस्य मुदा कुमारं त्रिपुरासुरारेः ।
निर्मञ्छनं चक्रुरथोत्तरीयैश्चामीकरीयैर्निजवल्कलैश्च ॥ २१ ॥

अथाभिषिक्ते गिरिजासुतस्य पुरन्दरारातिजयं चिकीर्षोः ।
सुरा निरीयुस्त्रिपुरं दिधक्षोरिव स्मरारेः प्रमथाः समन्तात् ॥ २२ ॥
सुराङ्गनानां जलकेलिभाजां प्रक्षालितैः सन्ततमङ्गरागैः ।
प्रपेदिरे पिञ्जरवारिपूरां स्वर्गौकसः स्वर्गधुनीं पुरस्तात् ॥ २३ ॥
दिग्दन्तिनां वारिविहारलीलां कराहतैर्भीमवराहयूथैः ।
आशंसयन् सादरमद्रिपुत्रीमहेशपुत्राय पुरः पुरोगाः ॥ २४ ॥
स कार्त्तिकेयः पुरतः परीतो वियच्चरैर्लोलतरैस्तरङ्गैः ।
आप्लावयन्तीं मुकुरालवालश्रेणीस्तटस्थां गुरुतीरजानाम् ॥ २५ ॥
लीलालसाभिः सुरकन्यकाभिर्हिरण्यहंसाभिरुताभिरुच्चैः ।
माणिक्यगर्भाभिरुपाहिताभिः प्रकीर्णतीरां वरवेदिकाभिः ॥ २६ ॥
सौरभ्यलुब्धभ्रमरावकीर्णैर्हिरण्यहंसावलिकेलिलोलैः ।
चामीकरीयैः कमलैर्विनिद्रैरुन्नतैः परागैः परिपिञ्जतोयाम् ॥ २७ ॥
कुतूहलाद्द्रष्टुमुपागताभिस्तीरे स्थिताभिः सुरकन्यकाभिः ।
अभ्यूर्मिराजि प्रतिबिम्बिताभिर्मुदं दिशन्तीं व्रजतां जनानाम् ।
ननन्द षड्वक्त्रश्चिरकालदृष्टां विलोक्य सद्यः सुरदीर्घिकां ताम् ।
अपूर्वदृष्टामिव लोकमानः स विस्मयस्मेरविलोचनोऽभूत् ॥ २९ ॥
उपेत्य तां तत्र किरीटकोटिन्यस्ताञ्जलिर्भक्तिपरः कुमारः ।
गीर्वाणवृन्दैः प्रणुतां प्रणुत्य नम्रेण मूर्ध्नानमितो ववन्दे ॥ ३० ॥
प्रपाटितस्मेरसरोजराजिः पुरः परीरम्भमिलन्महोर्मिः ।
कपोलपालिश्रमवारिहारी भेजे गुहं खःसरितः समीरः ॥ ३१ ॥
ततो जवान्नन्दननामधेयं लीलावनं जम्भजितः पुरस्तात् ।
विभिन्नभग्नोन्नतशाखिसङ्घं प्रेक्षाञ्चकार स्मरशत्रुसूनुः ॥ ३२ ॥
सुरद्विषोपघ्नतमेवमेव वनं बलस्य द्विषतो गतश्रि ।
इत्थं विचिन्त्यारुणलोचनोऽभूद्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखः स कोपात् ॥३३॥

निर्लूनलीलोपवनामपश्यदसञ्चरीभूतविमानमार्गाम् ।
विध्वस्तसौख्यप्रचयां प्रमृष्टविश्वैकसाराममरावतीं सः ॥ ३४ ॥
गर्भश्रियं वैरिवराभिभूतां दशां सुदीनामभितो दधानाम् ।
नारीमवीरामिव तामवेक्ष्य स गाढमन्तःकरुणापरोऽभूत् ॥ ३५ ॥
दुश्चेष्टिते देवरिपौ सरोषस्तस्यां विषण्णः समराय चोत्कः ।
यथाविधां तां च विवेश पश्यन् सुरैः सुराधीश्वरराजधानीम् ॥ ३६ ॥
दैत्येन्द्रदन्तावलदन्तघातैः क्षुण्णान्तरस्फाटिकहर्म्यपङ्क्तीः ।
महाहिनिर्मोकपिनद्धजालाः संवीक्ष्य तस्यां विषसाद सद्यः ॥ ३७ ॥
उत्कीर्णचामीकरपङ्कजानां दिग्दन्तिदानद्रवदूषितानाम् ।
हिरण्यहंसव्रजवर्जितानां तदीयवैदूर्य्यमहाशिलानाम् ॥ ३८ ॥
आविर्भवद्धालतृणाञ्चितानां तदीयलीलागृहदीर्घिकाणाम् ।
मुहुर्दशां वीक्ष्य विरोधिजातां विषादवैलक्ष्यभरं बभार ॥ ३९ ॥

युग्मम्

मदन्तिदन्तक्षतहेमभित्ति सुतन्तुजालाकुलरत्नजालम् ।
निन्ये सुरेन्द्रेण पुरोगतेन स वैजयन्ताभिधमात्मसौधम् ॥ ४० ॥
निर्दिष्टवर्त्मा विबुधेश्वरेण सुरैः समग्रैरनुगम्यमानः ।
स प्राविशत् तद्विविधात्मरश्मिच्छन्नेन सोपानपथेन सौधम् ॥ ४१
निसर्गकल्पद्रुमतोरणाङ्कं स पारिजातप्रसवस्रजाढ्यम् ।
दिव्यैः कृतस्वस्त्ययनो मुनीन्द्रैरन्तः कुमारः प्रमदं प्रपेदे ॥ ४२ ॥
पादौ महर्षेः किल कश्यपस्य कुलादिरूढस्य सुरासुराणाम् ।
प्रदक्षिणीकृत्य कृताञ्जलिः स षड्भिः शिरोभिर्विनतैर्ववन्दे ॥ ४३ ॥
स देवमातुर्जगदेकवन्द्यौ पादौ तथैव प्रणनाम कामम् ।
मुनेः कलत्रस्य च तस्य भक्त्या प्रह्वीभवन् शैलसुतातनूजः ॥ ४४ ॥

स कश्यपः सा जननी सुराणां तमेधयामासतुराशिषा द्वौ ।
यथाऽनयाऽनेकजगज्जिगीषु जेता मृधे तारकमुग्रवीर्यम् ॥ ४५ ॥
तदर्चनार्थं समुपेयुषीणां स देवतानामदितिश्रितानाम् ।
पादौ ववन्दे विनयेन तास्तमाशीर्वचोभिः पुनरभ्यनन्दन् ॥ ४६ ॥
पुलोमपुत्रीं विबुधाधिभर्त्तुस्ततः शचीं नाम कलत्रमत्र ।
नमश्चकार स्मरशत्रुसूनुस्तमाशिषा सा समुपाचरच्च ॥ ४७ ॥
अथादितिप्राग्रमुखाः समेताः स मातृकाः सप्त घनप्रमोदाः ।
उपेत्य भक्त्या नमति स्म पूर्वपुत्राय तस्मै ददुराशिषस्ताः ॥ ४८ ॥
समेत्य सर्वे मुदमादधाना महेन्द्रमुख्यास्त्रिदिवौकसोऽत्र ।
आनन्दकल्लोलितमानसास्ते तमभ्यषिञ्चन् पृतनाधिपत्ये ॥ ४९ ॥

सकलविबुधलोकः स्वस्तिनःशेषशोकः
कृतरिपुविजयाशः प्राप्तयुद्धावकाशः ।
अकृत हरसुतेनानन्तवीर्य्येण तेना
खिलविबुधचमूनां प्राप्य लक्ष्मीमनूनाम् ॥ ५० ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रकालिदासकृतौ कुमार-
सैनापत्याभिषेको नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १४ ॥

चतुर्द्दशः सर्गः ।

रणात् सुकेनान्धकशत्रुसूनुना स्वयं प्रयुक्तैस्त्रिदशैर्जयैषुणा ।
महासुरं तारकसंज्ञितं द्विषं प्रसह्य हन्तुं समनह्यत द्रुतम् ॥ १ ॥

स दुर्निवारं मनसोऽतिवेगिनं जयश्रियः सङ्गमनं सुदुःसहम् ।
विजित्वरं नाम तदा महारथं धनुर्द्धरः शक्तिधरोऽध्यरोहत ॥ २ ॥
सुरालयश्रीविपदां निवारणं सुरारिसम्पत्परितापकारणम् ।
केनापि दध्रेऽस्य विरागदारणं सुचारु चामीकरघर्मवारणम् ॥ ३ ॥
शरद्बलचन्द्रमरीचिरोचिभिः स वीज्यमानो वरचारुचामरैः ।
पुरःसरैः किन्नरसिद्धचारणैः रणोत्सुकोऽस्तूयत वाग्भिरुच्चकैः ॥ ४ ॥
प्रयाणकालोचितचारुवेषभृद्वचं वहन् पर्वतपक्षदारणम् ।
ऐरावतं स्फाटिकशैलसोदरं ततोऽधिरुह्य द्युपतिस्तमभ्यगात् ॥ ५ ॥
तमन्वगाच्छ्र गिरिशृङ्गसोदरं महोद्धुरं मेषमधिष्ठितः शिखी ।
विरोधिविद्वेषरुषाऽधिकं ज्वलन्महामहौजस्तरसा युधे दधे ॥ ६ ॥
नवेन्द्रनीलाचलचण्डविग्रहे विषाणविध्वस्तमहाशिलोच्चये ।
स्थितोऽतिमत्ते महिषेऽसुभीषणो रणोत्सुको दण्डधरस्तमभ्यगात् ॥ ७ ॥
महोद्धतः प्रेतवराधिरोहणस्तमन्धकद्वेषितनूजमभ्यगात् ।
महासुरद्वेषविशेषभीषणः सुरोषणखण्डरणाय नैर्ऋतः ॥ ८ ॥
नवोदयस्तोरणघोरदर्शनं युधेऽधिरूढ़ो मकरं महत्तरम् ।
दुर्वारपाशो वरुणो रणोत्वणं तमन्वियाय त्रिपुरान्तकात्मजम् ॥ ९ ॥
दिगम्बराद्रिक्रमणोल्वणं क्षणान् मृगं महीयांसमरुद्धविक्रमम् ।
अधिष्ठितः सङ्गरकेलिलालसं मरुन्महेशात्मजमभ्यगाद्द्रुतम् ॥ १० ॥
विरोधिनां शोणितपारणैषिणीं गदामनूनां नरवाहनो वहन् ।
महाहवाम्भोधिविगाहनोद्धतं यियासुमभ्यागमदीशनन्दनम् ॥ ११ ॥
महाहिनिर्बद्धजटाकलापिनो ज्वलत्त्रिशूलप्रवरायुधा युधि ।
रुषा तुषाराद्रिसखं महावृषं ततोऽधिरूढ़ास्तमयुः पिनाकिनः ॥ १२ ॥
अन्येऽपि सन्नह्य महामहोत्सवश्रद्धालवःस्वर्गिगणास्तमन्वयुः ।
स्ववाहनानि प्रवराण्यधिष्ठिताः प्रमोदविस्मेरमुखाम्बुजश्रियः ॥ १३ ॥

उद्दण्डहेमध्वजदण्डसङ्कुलाश्चलद्विचित्रातपवारणोल्वणाः ।
घनाघनाः स्यन्दनघोषभीषणाः करीन्द्रघण्टारवचण्डचीत्कृताः ॥ १४ ॥
स्फुरद्विचित्रायुधकान्तिकन्दलैरुद्द्योतिताशावलयाम्बरान्तराः ।
दिवौकसां सोऽनुवहन् महाचमूः पिनाकपाणेस्तनयस्ततो ययौ ॥ १५ ॥

युग्मम् ।

कोलाहलेनोच्छलता दिवौकसां महाचमूनां गुरुभिर्ध्वजाग्रैः ।
घनैर्निरुच्छ्वासमभूदलन्तरां दिङ्मण्डलम् व्योमतलं महीतलम् ॥ १६ ॥
सुरारिलक्ष्मीपरिकम्पहेतवो दिक् चक्रवालप्रतिनादमेदुराः ।
नभोन्तकुक्षिम्भरयो घनस्वना निहन्यमानैः पटहैर्वितेनिरे ॥ १७ ॥
प्रमथ्यमानार्णवगर्जितस्वनैर्वरारिनारीगणगर्भपातनैः ।
नभश्चमूधूलिकुलैरिवाकुलैररास गाढं पटहप्रतिस्वनैः ॥ १८ ॥
क्षिप्तं रथैर्वाजिभिराहतं खुरैः करीन्द्रकर्णैः परितः प्रसारितम् ।
धृतं घनैः काञ्चनशैलजं रजो वातैर्हृतं व्योम ससार तत् क्रमात् ॥१९॥
खातं खुरै रथ्यतुरङ्गपुङ्गवैरुपत्यकानां कनकस्थलीरजः ।
गतं दिगन्तान् प्रखरैः समीरणैर्दाहभ्रमं भूरि बभार भूयसा ॥ २० ॥
अधस्तथोर्द्ध्वं पुरतोऽथ पृष्ठतोऽभितोऽपि चामीकररेणुरुच्चकैः ।
चमूषु सर्पन् मरुदाहतोऽहरत् तत्कालबालातपवैभवं बहु ॥ २१ ॥
बलोद्धतं काञ्चनभूमिजं रजो बभौ दिगन्तेषु नभस्तले स्थितम् ।
अकालसन्ध्याघनरागपिञ्जितं घनं घनानामिव वृन्दमुद्यतम् ॥ २२ ॥
हेमावनीषु प्रतिबिम्बमात्मनो मुहुर्विलोक्याभिमुखं महागजाः ।
रसातलोत्तीर्णगजभ्रमेण ते दन्तप्रकाण्डप्रहतानि तेनिरे ॥ २३ ॥
सुजातसिन्दूरपरागपिञ्जरैः कलं चलद्भिः सुरसैन्यसिन्धुरैः ।
स्फुटासु चामीकरशैलभूमिषु व्यदृश्यत स्वं प्रतिबिम्बमग्रतः ॥ २४ ॥

इति क्रमेणामरराजवाहिनी महाहवारम्भविलासलालसा ।
अवातरत् काञ्चनशैलतो द्रुतं कोलाहलारम्भविभूतकन्दरा ॥ २५ ॥
महाचमूनां करिचण्डचीत्कृतैर्विलोलघण्टाक्वणितोपबृंहितैः ।
सुरेन्द्रशैलेन्द्रमहागुहाश्रयाः सिंहा महारवप्रमुखं न तत्यजुः ॥ २६ ॥
गम्भीरभेरीध्वनितैर्भयङ्करैर्महागुहान्तःप्रतिनादमेदुरैः ।
महारथानां गुरुनादनिःस्वनैरनाकुलैस्त्वैर्मृगराजताऽपि किम् ॥ २७ ॥
समुच्छ्रितेन त्रिदिवौकसां चमूरवेण तेनाद्रितटान्तदारिणा ।
प्रपेदिरे केसरिणोऽधिकं मदं स्ववीरलक्ष्मीमृगराजतावशात् ॥ २८ ॥
भिया सुरानीकविमर्दजन्मना विदुद्रुवुर्दूरतरं द्रुतं मृगाः ।
गुहागृहान्तानभिसृत्य हेलया तस्थुर्विनिःशङ्कतरा मृगाधिपाः ॥ २९ ॥
विलोकिता कौतुकिनाऽमरावती जनेन जातप्रमदेन दूरतः ।
सुराचलप्रान्तभुवि प्रपेदिरे सुविस्तृतायां प्रसरं न सैनिकाः ॥ ३० ॥
भुवं विगाह्य प्रययौ महाचमूः क्वचिन्न मान्ती दिवमभ्यगात् ततः ।
अखर्वगन्धर्वपुरोदयभ्रमं बभार भूम्ना सुतरामितस्ततः ॥ ३१ ॥
* महास्वनः सैन्यविमर्दसम्भवः कर्णान्तमूलङ्घनतामुपेयिवान् ।
पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थने बभूव भूम्ना भुवनोदरम्भरिः ॥ ३२ ॥
महागजानां गुरुबृंहितैःघृतैः सुहेषितैर्घोरतरैश्च वाजिनाम् ।
घनै रथानां चलचण्डचीत्कृतैस्तिरोहितोऽभूत् पटहस्य निःस्वनः ॥ ३३ ॥
महासुराणामवरोधयोषितां कचाञ्चिपल्लवस्तनमण्डलेषु च ।
ध्वजेषु नागेषु रथेषु वाजिषु क्षणेन तस्थौ सुरसैन्यजं रजः ॥ ३४ ॥
चलैर्विलोक्य स्थगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निचितं नभस्तलम् ।
अवापि हंसैरभिमानसं घनभ्रमेण सानन्दमनर्त्ति केकिभिः ॥ ३५ ॥

---

* रवः प्रगल्भाहतभेरिसम्भव इत्युज्ज्वलदत्तसम्मतम् ।

सान्द्रैः सुरानीकरजोभिरम्बरे नवाम्बुदानीकविलासिभिः श्रिते ।
चकाशिरे स्वर्णमयध्वजव्रजाः परिस्फुरन्तस्तड़ितां गणा इव ॥ ३६ ॥
विलोक्य धूलीपटलैर्भृशं भृतं द्यावापृथिव्योरलमन्तरं महत् ।
किमूर्ध्वतोऽधः किमधस्तदूर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनैरतर्क्यत ॥ ३७ ॥
नोर्ध्वं नचाधो न पुरो न पृष्ठतो न पार्श्वतोऽभूत् खलु चक्षुषोगतिः ।
सुच्यग्रभिन्नैःपृतनारजोभरैः सुनिर्भरं प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ३८ ॥
दिगन्तदन्तावलदानहारिभिर्विमानरन्ध्रप्रतिनादमेदुरैः ।
अनेकवाहध्वनितैरनारतैर्जगर्ज्ज गाढ़ं गुरुभिर्नभस्थलम् ॥ ३९ ॥
उद्दामदानद्विपबृंहितैः प्लुतैर्नितान्तमुत्तुङ्गतुरङ्गहेषितैः ।
चलद्ध्वजस्यन्दननेमिनिःस्वनैरभून्निरुच्छ्वासमथाकुलं नभः ॥ ४० ॥
महागजानां गुरुभिस्तु गर्ज्जितैर्विलोलघण्टारणितै रणोज्ज्वलैः ।
वीरप्रभेदैः प्रमदप्रमेदुरैर्वाचालतामादधिरेतरां दिशः ॥ ४१ ॥
दन्तीन्द्रदानाम्बुधिवारिवीचिभिः सद्योऽपि नद्यो बहुताः पुपूरिरे ।
धारारजोभिस्तुरगैः क्षितिर्भृता या पङ्कतामेत्य रथैः स्थलीकृता॥४२॥
निम्नप्रदेशाः स्थपुतामुपागमन् निम्नत्वमुच्चैरपि सर्वतः स्थलम् ।
तुरङ्गमाणां व्रजतां खुरैः क्षिती रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ४३ ॥
नभोदिगन्तप्रतिघोषभीषणैर्महामहोभृत्तटदारणोल्बणैः ।
पयोधिनिर्धूननकेलिभिर्ज्जगद् बभूव भेरीस्वनितैः समाकुलम् ॥ ४४ ॥
इतस्ततो वातविधूतचञ्चलैरारोधिताशागमनैर्ध्वजांशुकैः ।
लघुक्वणत्काञ्चनकिङ्किणीकुलैरमज्जि धूलीजलधौ नभोगतैः ॥ ४५ ॥
घण्टारवैरौद्धतरैर्निरन्तरैर्विस्तवरैर्गर्जरवैः सुभैरवैः ।
मदद्विपानां प्रथयाम्बभूविरे न वाहिनीनां पटहस्य निःस्वनाः ॥ ४६ ॥
करालवाचालरवैस्समूरवैः स्वस्ताम्बरा वीक्ष्य रजस्वला दिशः ।
तिरोबभूवे गहने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारे परितः कुतोऽप्यसौ ॥ ४७ ॥

आक्रान्तपूर्व्वा रभसेन सैनिकैर्दिगङ्गनाव्योमरजोऽभिदूषिता ।
भेरीरवाणां प्रतिशब्दितैर्घनैर्जगर्ज गाढं गुरुमत्सरादिव ॥ ४८ ॥
गुरुसमीरसमीरितभूधरा इव गजा गगनं विजगाहिरे ।
गुरुतरा बहुवारिभराद्घना भुवमतीव नमन्त इवाभवन् ॥ ४९ ॥
वरतरसुरलोकानल्पसंहारकाले
निरवधयइवाम्भोराशयो घोरघोषाः
गुरुतरपरिमज्जद्भूभृतो देवसेना
वव्रुषुरपि सुपूर्णव्योमभूम्यन्तरालाः ॥ ५० ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रकालिदासकृतौ
सेनाप्रयाणं नाम चतुर्द्दशः सर्गः । १४ ।

पञ्चदशः सर्गः ।

सेनापतिं नन्दनमन्धकद्विषो युद्धे पुरस्कृत्य बलस्य शात्रवः ।
सैन्यैरुपैतीति सुरद्विषां पुरोऽभूत् किंवदन्ती हृदयस्य कम्पिनी ॥ १ ॥
चमूपतिं मन्मथमर्द्दनात्मजं विजित्वराभिर्विजयश्रिया श्रितम् ।
श्रुत्वा सुराणां पृतनाभिरागतं चित्तैश्चिरं चुक्षुभिरे महासुराः ॥ २ ॥
समेत्य दैत्याधिपतेः पुरःस्थिताः किरीटबद्धाञ्जलयः प्रणम्य ते ।
न्यवेदयन् मन्मथशत्रुसूनुना युयुत्सुना जम्भजितं समागतम् ॥ ३ ॥
दासीकृताशेषजगत्त्रयं तु मां जिगाय युद्धे कतिशः शचीपतिः ।
गिरीशपुत्रस्य बलेन साम्प्रतं ध्रुवं विजेतेति सकाकु सोऽहसत् ॥ ४ ॥
ततः क्रुधा विस्फुरिताधराधरः स तारको दर्पितदोर्बलो बलात् ।
युद्धे त्रिलोकीजयकेलिलालसः सेनापतीन् सन्नहनार्थमादिशत् ॥ ५ ॥

महाचमूनामधिपाः समन्ततः सन्नह्य सद्यः सुतरामुदायुधाः ।
तस्थुर्विनम्रक्षितिपालसङ्कुले तदङ्गणद्वारि बहिःप्रकोष्ठके ॥ ६ ॥
स द्वारपालेन पुरः प्रदर्शितान् कृतानतीन् वाहवरानधिष्ठितान् ।
महाहवाम्भोधिविधूननोद्धतान् ननन्द पश्यन् पृतनाधिपान् बहून् ॥७॥
ततो बलारातिबलातिपातनं दिग्दन्तिदानद्रवतानिःस्वनम् ।
महीधराम्भोधिनिवारितक्रमं ययौ रथं घोरमथाधिरुह्य सः ॥ ८ ॥
युगक्षयक्षुब्धपयोधिनिःस्वनास्खलत्पताकाकुलवारितातपाः ।
धराऽरजोग्रस्तदिगन्तभास्कराः प्रति प्रयातुं पृतनास्तमन्वयुः ॥ ९ ॥
चमूरजः प्राप दिगन्तदन्तिनां महासुरस्याभिमुखं प्रसर्पतः ।
दन्तप्रकाण्डेषु सितेषु सुभ्रतां कुम्भेषु दानाम्बुघनेषु पङ्कताम् ॥ १० ॥
महीभृतां कन्दरदारणोल्बणैस्तद्वाहिनीनां पटहस्वनैर्घनैः ।
उद्वेजितास्वुक्षुभिरे महार्णवा नभःस्रवन्ती सहसाऽभ्यवर्द्धत ॥ ११ ॥
सुरारिनाथस्य महाचमूस्वनैर्विगाह्यमाना तुमुलैः सुरापगा ।
अभ्युच्छ्रितैरूर्मिभृतैरवारितैरक्षालयन्नाकनिकेतनावलीः ॥ १२ ॥
अथ प्रयाणाभिमुखस्य नाकिनां द्विषः पुरस्तादशुभौघदायिनी ।
मुहुर्महारिष्टपरम्परा परा परापतन्मृत्युमहापताकिनी ॥ १३ ॥
भविष्यदैत्याशनकेलिकामिनी व्युपक्षिणां घोरतरा परम्परा ।
दधौ पदं व्योम्नि सुरारिवाहिनीरुपर्युपर्य्येत्य निवारितातपा ॥ १४ ॥
मुहुर्विभिन्नातपवारणध्वजस्खलद्धराधूलिकुलाकुलेक्षणः ।
जनाश्वमातङ्गमहारथव्रजानवेक्षमाणः प्रसभं प्रभञ्जनः ॥ १५ ॥
सद्योविभिन्नाञ्जनपुञ्जसन्निभा मुखैर्विषाग्निं विकरन्त उच्चकैः ।
पुरः परोत्पातमहाभुजङ्गमा भयङ्कराकारभृतो भृशं ययुः ॥ १६ ॥
मिलन्महाभीमभुजङ्गभीषणं प्रभुर्दिनानां परिवेषमादधौ ।
महासुरस्य द्विषतो नु मत्सरादिवात्तमास्यं प्रयतुर्भयङ्करम् ॥ १७ ॥

त्विषामधीशस्य पुरोऽभिमण्डलं शिवाः समेताः परुषं ववाशिरे ।
सुरारिराजस्य रणान्तशोणितं प्रसह्य पातुं द्रुतमुत्सुका इव ॥ १८ ॥
दिवापि तारास्तरलास्तदानिशं परापतन्तीः परितोऽभिवाहिनीम् ।
विलोक्य लोको मनसा व्यचिन्तयत् प्राणात्ययान्तं व्यसनं सुरद्विषः ॥१९॥
चलद्भिरुच्चैरभितः प्रभाभरैरुद्भासिताशेषदिगन्तराम्बरम् ।
रवेण रौद्रेण दिगन्तदारणं पपात वज्रं नभसो निरम्बुदात् ॥ २० ॥
ज्वलद्भिरङ्गारचयैर्नभस्तलं ववर्ष गाढं सह शोणितास्थिभिः ।
धूम्रं ज्वलन्त्यो व्यसृजन् मुखे रजो दधुर्दिशो रासभकण्ठधूसरम्॥२१॥
निर्घातघोषो गिरिशृङ्गघातनो धराम्बराशाकुहरोदरम्भरिः ।
बभूव भूम्ना श्रुतिभित्तिभेदनः प्रकोपिकालोर्जितगर्जितस्वनः ॥ २२ ॥
चलन्महेभं प्रपतत्तुरङ्गमं परस्पराश्लिष्टजनं समन्ततः ।
संक्षुभ्यदम्भोधि विभिन्नभूधरं पुरो द्विषोऽभूदवनिप्रकम्पनम् ॥ २३ ॥
ऊर्ध्वीकृतास्या रविदत्तदृष्टयः समेत्य सर्वे सुरविद्विषः पुरः ।
श्वानः स्वरेण श्रवणान्तशातिना मिथो रुदन्तः करुणेन निर्ययुः ॥ २४ ॥
इति प्रपश्यन् परिणामदारुणां महत्तरां गाढमरिष्टसन्ततिम् ।
दुर्दैवदृष्टो न खलो निवर्त्तते क्रुधा प्रयाणव्यवसायतोऽसुरः ॥ २५ ॥
अरिष्टमाशङ्क्य विपाकदारुणं निवार्यमाणो विविधैर्महाऽसुरैः ।
पुरः प्रतस्थे महतां वृथा भवेदसद्ग्रहान्धस्य हितोपदेशना ॥ २६ ॥
क्षितौ निरस्तं प्रतिकूलवायुना तदीयचामीकरघर्मवारणम् ।
रराज मृत्योरिव पारणाविधौ प्रकल्पितं राजतपानभाजनम् ॥ २७ ॥
विजानता भावि शिरोविकर्त्तनं स्वस्तेन शोकादिव तस्य मौलिना ।
मुहुर्गलद्भिस्तरलैरलन्तरामरोदि मुक्ताफलबाष्पबिन्दुभिः ॥ २८ ॥
निर्वार्य्यमाणैरभितोऽनुयायिभिर्ग्रहीतुकामैरिव तं मुहुर्मुहुः ।
अपाति गृध्रैरभिमौलि चाकुलैस्तस्याननूत्थानविनाशदर्शिभिः ॥२९॥

सद्योनिवृत्ताञ्जनसोदरं क्वचित् फणामणिप्रज्वलदंशुमण्डलम् ।
निर्यद्विषोल्कातनगर्भफूत्कृतं ध्वजे जनस्तस्य महाहिमैक्षत ॥ ३० ॥
रथस्य केशावलिकर्णचामरान् ददाह बाणासनबालबालधीन् ।
अखण्डनखण्डतरो कृताशनस्तस्यातनुस्यन्दनधूर्युगोद्धतः ॥ ३१ ॥
इत्याद्यनिष्टैरशुभोपदेशिभिर्विहन्यमानोऽप्यसुरः पुनः पुनः ।
यदा मदान्धो न च विन्यवर्त्तताम्बरे तदाऽभून्मरुतां सरस्वती ॥ ३२ ॥
मदान्ध ! मागा भुजदण्डचण्डिमावलेपतो मन्मथशत्रुसूनुना ।
सुरैः सनाथैस्त्रिदिवेश्वरादिभिरसमं समन्तात्समरे विजित्वरैः ॥ ३३ ॥
महासुरैः षड्दिनजातमात्रको निदाघधामेव निशातमोभरैः ।
विमुच्यते सोऽभिमुखं न सङ्गरे कुतस्त्वियं तेन समं विरोधिता ॥ ३४ ॥
अभ्रंलिहैः पृष्ठशृङ्गैः समन्ततो दिक्चक्रवालस्थगितस्य भूभृतः ।
क्रौञ्चस्य रन्ध्रं खशरैर्विनिर्ममे येनाहवे तेन कुतः समो भवान् ॥ ३५ ॥
लब्ध्वा धनुर्वेदमनङ्गविद्विषस्त्रिसप्तकृत्वः समरे महीभुजाम् ।
कृताभिषेकोरुधिराम्बुभिर्घनैः स्वक्रोधवह्निं शमयाम्बभूव यः ॥ ३६ ॥
न जामदग्न्यः क्षयकालरात्रिवत् स क्षत्रियाणां समराय वल्गति ।
येन त्रिलोकीतिलकेन तेन ते कुतोऽवकेशी सह विग्रहग्रहः ॥ ३७ ॥

युग्मम् ।

श्रुत्वेति वाचं वियतो गरीयसीं क्रोधादहङ्कारपरो महासुरः ।
प्रकम्पिताशेषजगत्त्रयोऽपि सः नाकम्पतोच्चैर्दिवमभ्यगात्ततः ॥ ३८ ॥
त्यजाशु दर्पं मदमूढ ! मा स्म गाः स्मरारिसूनोर्वरशक्तिगोचरम् ।
तमेव नूनं शरणं व्रजाधुना जगत्प्रवीरं सुचिराय जीव तत् ॥ ३९ ॥
किं ब्रूथ हे व्योमचरा ! महासुरा ! मखारिसूनुप्रतिपक्षवर्त्तिनः ।
मदीयबाणव्रणवेदनामहोऽधुनैव विस्मृत्य गताः स्वपृष्ठतः ॥ ४० ॥

कटुखरैरीरयथाम्बरास्थिताः शिशोर्बलात् षड्दिनजातकस्य किम् ।
श्वानः प्रवृत्ता इव कार्त्तिकीनिशि खैरं वनान्ते मृगधूर्त्तका इव ॥ ४१ ॥
सङ्गेन वो भर्गतपस्विनः शिशुर्वराक एषोऽन्तमवाप्स्यति ध्रुवम् ।
अतस्त्वरं तस्करसङ्गतो यथा तद्वो निहन्मि प्रथमं ततस्त्वमुम् ॥ ४२ ॥
इतीरयत्युग्रतरं महासुरे महाक्रपाणं कलयत्यलं ध्रुवम् ।
परस्परोत्पीड़ितजानवो भयान्नभश्चरा दूरतरं विदुद्रुवुः ॥ ४३ ॥
ततोऽवलेपाद्विकटं विहस्य सोऽभिकोपमाधादसिमंशुभासुरम् ।
रथं द्रुतं प्रापय वासवान्तिकं वतेत्यवोचत्प्रति सारथिं द्रुतम् ॥ ४४ ॥
मनोऽतिवेगेन रथेन सारथिं प्रणोदितेन प्रचलन्महासुरः ।
ततः प्रपेदे सुरसैन्यसागरं भयङ्कराकारमपारमग्रतः ॥ ४५ ॥
पुरः सुराणां पृतनां प्रथीयसीं विलोक्य वीरः पुलकं प्रमोदजम् ।
बभार भूम्ना बज्रबाहुदण्डयोः प्रचण्डयोः सङ्गरकेलिकौतुकी ॥ ४६ ॥
ततोऽसुरेन्द्रानुचरास्त्वमूचरा रणान्तलीलारभसेन भूयसा ।
पुरः प्रचेलुर्मनसोऽतिवेगिनो युयुत्सुभिः किं समरे विलम्ब्यते ॥ ४७ ॥
पुरःसरा देवरिपोस्त्वमूचराः सुरद्विषः सैन्यसमुद्रमभ्यगुः ।
भुजं समुत्क्षिप्य सहेलमात्मनोऽभिधानमुच्चैरभितो न्यदवेयन् ॥ ४८ ॥
पुरोगतं दैत्यचमूमहार्णवं दृष्ट्वाऽभितस्त्वद्भुभिरेऽखिलाः सुराः ।
स्मरारिसूनोर्नयनैककोणके ममौ पुरो भाविरणो हि हेलया ॥ ४९ ॥
द्विषद्बलत्रासविसङ्कुलां चमूं दिवौकसामन्धकशत्रुनन्दनः ।
अपश्यदुद्दिश्य महाहवे बलं प्रसादपीयूषधरेण चक्षुषा ॥ ५० ॥
उत्साहिताः शक्तिधरस्य दर्शनान्मृधे महेन्द्रप्रमुखाः सुधाशिनः ।
अहङ्कुषो जेतुमरीनरीरमन्न कस्य वीर्य्याय वरस्य सङ्गतिः ॥ ५१ ॥
परस्परं वज्रधरस्य सैनिका द्विषोऽपि योद्धुं प्रवरोद्धृतायुधाः ।
वैमानिकैः श्रावितमानसत्क्रमाभिधानमीयुर्विजयैषिणो रणे ॥ ५२ ॥

संग्रामप्रलयाय सन्निपततो वेलामतिक्रामतो
वृन्दारासुरसैन्यसागरयुगस्यारोहदिग्व्यापिनः ।
कालातिथ्यपृथु प्रदानबहलः कोलाहलः क्रोधिनः
शैलोत्तालतटीविघट्टनपटुर्ब्रह्माण्डकुक्षिम्भरिः ॥ ५६ ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सुरासुरसैन्यसङ्कटो नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ १२ ।

षोडशः सर्गः ।

अथान्योन्यं विमुक्तास्त्रशस्त्रजालैर्भयङ्करम् ।
युद्धमासीत् सुनासीरसुरारिबलयोर्द्वयोः ॥ १ ॥
पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय रथिनं रथी ।
तुरङ्गस्थं तुरङ्गस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि स्थितः ॥ २ ॥
पठिता वन्दिवृन्देन प्रवीरवीरुदावली ।
क्षणं विलम्बय्य चित्तानि ददुर्युद्धोत्सुका अपि ॥ ३ ॥
संग्रामानन्दवर्द्धिष्णौ विग्रहे पुलकाङ्किते ।
आसीत् कवचविच्छेदो वीराणां मिलतां मिथः ॥ ४ ॥
निर्दयं खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः ।
आसन् व्योमदिशस्तूलैः पलितैरिव पाण्डुराः ॥ ५ ॥
खड्गा रुधिरसंलिप्ताश्चण्डांशुकरभासुराः ।
इतस्ततोऽपि वीराणां वैद्युतं वैभवं दधुः ॥ ६ ॥
विसृजन्तो मुखैर्ज्वाला भीमा इव भुजङ्गमाः ।
विसृष्टाः सुभटैस्तुष्टैर्व्योम व्यानशिरे शराः ॥ ७ ॥

गाढ़ं वपूंषि निर्भिद्य ध्वन्विनां निघ्नतां मिथः ।
अशोणितमुखा भूमिं प्राविशन् दूरमाशुगाः ॥ ८ ॥
निर्भिद्य दन्तिनः पूर्वं पातयामासुराशुगाः ।
पेतुः प्रवरयोधानां प्रीतानामाहवोत्सवे ॥ ९ ॥
ज्वलदग्निमुखैर्वाणैर्नीरन्ध्रैरितरेतरम् ।
उच्चैर्वैमानिका व्योम्नि कीर्णैर्दूरमपासरन् ॥ १० ॥
विभिन्नं ध्वन्विनां वाणैर्वध्याया इव विक्लवम् ।
ररास विरसं व्योम सेनापतिरवच्छलात् ॥ ११ ॥
चापैराकर्णमाकृष्टैर्विमुक्ता दूरमाशुगाः ।
अधावन् रुधिरास्वादलुब्धा इव रणैषिणाम् ॥ १२ ॥
गृहीताः पाणिभिर्वीरैर्विकोशाः खड्गराजयः ।
कान्त्याऽऽननच्छलादाजेर्व्यहसन् समदा इव ॥ १३ ॥
खड्गाः शोणितसन्दिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु ।
रजोघनरणेऽनन्ते विद्युतां विभ्रमं दधुः ॥ १४ ॥
कुन्तास्त्वकाशिरे चण्डमुल्लसन्तो रणार्थिनाम् ।
जिह्वाभोगा यमस्येव लेलिहाना रणाध्वये ॥ १५ ॥
प्रज्वलत्कान्तिचक्राणि चक्राणि वरचक्रिणाम् ।
चण्डांशुमण्डलश्रीणि रणव्योमनि बभ्रमुः ॥ १६ ॥
केचिद् घोरैः प्रणादैस्तु वीराणामभ्युपेयुषाम् ।
निपेतुः क्षोभतो वाहादपरे मुमुक्षुर्मदात् ॥ १७ ॥
कश्चिदभ्यागते वीरे जिघांसौ मुदमादधौ ।
परावृत्य गते क्षुद्रे विषसादाहवप्रियः ॥ १८ ॥
बहुभिः सहयुध्वानः परिभ्रम्य रणोल्वणाः ।
नामग्राहमुपेयुः केऽप्यग्रे पूर्वहता वयम् ॥ १९ ॥

अभितोऽप्यागतान् वीरान् योधी रणमदोल्बणान् ।
प्रत्यघ्नन् तद्भुजादण्डे रोमोद्गमभृतो मदात् ॥ २० ॥
शस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिकानि च्युतान्यधः ।
आहवक्षेत्रमभ्युप्रकीर्त्तिबीजोत्कर श्रियम् ॥ २१ ॥
वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्रुता वारणा रणे ।
शास्यमाना अपि त्रासाद्धुर्धूताङ्कुशा दिशः ॥ २२ ॥
रणे वाणगणैर्भिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः ।
निममज्जुर्गलद्रक्तनिमग्नाः सुमहागजाः ॥ २३ ॥
अपरेऽस्रसरित्पूरे रथेषूच्चैस्तरेष्वपि ।
रथिनोऽभिक्रुधा क्रुद्धहुङ्कृतैर्व्यसृजन् शरान् ॥ २४ ॥
खड्गनिर्लूनमूर्द्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः ।
प्रथमं पातयामासुरसिना दारितानरीन् ॥ २५ ॥
वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरांसि निपतन्त्यपि ।
अधावन् दन्तदष्टौष्ठभीषणान्यरिषु क्रुधा ॥ २६ ॥
शिरांसि वरयोधानामर्द्धचन्द्रहृतान्यपि ।
आददानाश्छशं पादैः श्येना व्यानशिरे दिशः ॥ २७ ॥
शस्त्रच्छिन्नगजारोहा विभ्रमन्त इतस्ततः ।
युगान्तवातचलिताः शैला इव गजा बभुः ॥ २८ ॥
क्रोधादभ्यापतद्दन्ति दन्तारूढा न्ववाजिषु ।
अश्वारूढा गजारोहप्राणान् प्रासैरपाहरन् ॥ २९ ॥
गजारूढान् मिलद्दन्तिदन्तसङ्घर्षजोऽनलः ।
योधान् शस्त्रहतप्राणानदहत् सहसाऽरिभिः ॥ ३० ॥
उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनैः पत्तयः करैः ।
तद्रिपूनहरन् खड्गपातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ ३१ ॥

उत्क्षिप्य करिभिर्दूरं मुक्तानां योधिनां दिवः ।
प्रापि जीवात्मभिर्दिव्याङ्गनाकण्ठपरिग्रहः ॥ ३२ ॥
खड्गैर्द्धवलधारालैर्निहत्य करिणां करान् ।
यैर्भुवापि समं युद्धं शस्त्रया तान् पत्तयोऽहरन् ॥ ३३ ॥
उत्क्षिप्याभि दिवं नीताः पत्तयः करिभिः करैः ।
दिव्याङ्गनाभिरादातुं रक्ताभिर्व्रतमम्बरम् ॥ ३४ ॥
मिलितेषु मिथो योद्धुं दन्तिषु प्रसभं भटाः ।
अगृह्णन् सहयुध्वानः शस्त्रैः प्राणान् परस्परम् ॥ ३५ ॥
ध्वन्विनस्तुरगारूढा गजारोहान् शरैः क्षतान् ।
प्रत्यैक्षन् मूर्च्छितान् भूयो योद्धुमाश्वसतश्चिरम् ॥ ३६ ॥
क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् ।
निर्भिद्य दन्तमुसलानारुरोह जिघृक्षया ॥ ३७ ॥
खड्गेनामूलतो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् ।
प्रपतिष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगाद् द्रुतम् ॥ ३८ ॥
करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना ।
असिनाऽसून् जहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ ३९ ॥
तुरङ्गी तुरगारूढं प्रासेनाहत्य वक्षसि ।
पततस्तस्य नाज्ञासीत् प्रासघातं स्वके हृदि ॥ ४० ॥
तुरङ्गसादिनं शस्त्रहतप्राणं गतं भुवि ।
अन्त्राच्छोऽपि महावाजी नाचक्षनयनोऽत्यजत् ॥ ४१ ॥
द्विधा प्रासहतप्राणो वाजिपृष्ठदृढासनः ।
हस्तोद्धृतमहाप्रासो भटो जीवन्निवाभ्रमत् ॥ ४२ ॥
खड्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि रिपुणाऽस्वगः ।
नामूर्च्छत् कोपतो हन्तुमियेष च पतन्नपि ॥ ४३ ॥

मिथः प्रहारतो वाजिच्युतौ भूमिगतौ रुषा ।
शस्त्रत्यक्त्वा युयुधतुः कौचित् केशाकेशि भुजाभुजि ॥ ४४ ॥
रथिनो रथिभिर्बाणैर्हृतप्राणा दृढासनाः ।
कृतकार्मुकसन्धानाः सप्राणा इव मेनिरे ॥ ४५ ॥
न रथी रथिनं भूयः प्राहरच्छस्त्रमूर्च्छितम् ।
प्रत्याश्वसन्तं मत्वैनं नागमद्युद्धलोभतः ॥ ४६ ॥
अन्योन्यं रथिनौ कौचिद्धृतप्राणौ दिवं गतौ ।
एकामप्सरसं प्राप्य युयुधाते वरायुधौ ॥ ४७ ॥
मिथोऽर्द्धचन्द्रनिर्लूनमूर्द्धानौ रथितौ रुषा ।
खचरैर्भुवि नृत्यन्तौ स्वकबन्धावपश्यताम् ॥ ४८ ॥
रणाङ्गणे शोणितपङ्कपिच्छिले कथं कथञ्चिन्ननृतुर्हृतायुधाः ।
नदत्सु तूर्येषु परितयोषितां गणेषु गायत्सु कबन्धराजयः ॥ ४९ ॥

इति सुररिपुर्वृत्ते युद्धे सुरासुरसैन्ययो
रुधिरसरितां मज्जद्दन्तिव्रजेषु तटेष्वलम् ।
अरुणनयनः क्रोधापीनभ्रमद्भ्रुकुटीमुखः
सपदि ककुभामीशानभ्यागमत् स युयुत्सया ॥ ५० ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रकालिदासकृतौ
द्वन्द्वप्रधनं नाम षोड़शः सर्गः ॥ १६ ॥

सप्तदशः सर्गः ।

दृष्ट्वाऽभ्युपेतमथ तं च पतिं पुरस्तात
संग्रामकेलिकुतुकेन घनप्रमोदम् ।

याद्धुं मदेन मिमिलुः ककुभामधीशा
बाणान्धकारितदिगम्बरगर्भमेत्य ॥ १ ॥
देवद्विषां परिवृढो विकटं विहस्य
बाणावलीभिरभितः कुपितो ववर्ष ।
शैलानिव प्रबलवारिधरो गरिष्ठा-
नम्भस्ततीभिरथ गाढमनारताभिः ॥ २ ॥
जम्भद्विषत्प्रभृतिदिक्पतिचापमुक्ता
बाणाः शिता असुरराजकबाणसङ्घान् ।
अङ्गाय तार्क्ष्यनिवहाइव नागपूगान्
सद्यो विचिच्छिदुरलं कणशो रणान्ते ॥ ३ ॥
तैः प्रज्वलत्फलमुखैर्विशिखैः सुरारिं
नामाङ्कितैः पिहितदिग्गगनान्तरालैः ।
प्राच्छादयंस्तृणचयैरिव हव्यवाहं
चिच्छेद सोऽपि सुरसैन्यशरान् शरोघैः ॥ ४ ॥
दैत्येश्वरो ज्वलितरोषविशेषभीमः
सद्यो मुमोच युधियान् विशिखान् सहेलम् ।
ते प्रापुरुद्भटभुजङ्गमभीमभावं
गाढं बबन्धुरपि तांश्चिदशेन्द्रमुख्यान् ॥ ५ ॥
ते नागपाशविशिखैरसुरेण बद्धाः
श्वासाकुलाकुलमुखा विमुखा रणान्तात् ।
दिङ्नायका बलरिपुप्रमुखाः स्मरारि-
सूनोः समीपमगमन् विपदन्तहेतोः ॥ ६ ॥
दृष्टिप्रपातवशतोऽपि पुरारिसूनो
स्ते नागपाशघनबन्धविपत्तिदुःखात् ।

इन्द्रादयो मुमुचिरे स्वयमस्य देवाः ।
सेवां व्यधुश्च पुनरेत्य महाजिगीषोः ॥ ७ ॥
उद्यत्प्रकोपदहनोऽथ सुरेन्द्रशत्रु
रुक्त्वाय सारथिमवोचत चण्डवाङ्गः ।
बद्धा मया सुरपतिप्रमुखाः प्रसह्य
बालस्य धूर्जटिसुतस्य निरीक्षणेन ॥ ८ ॥
मुक्ता बभूवुरधुना तदिमान् विहाय
कर्त्तास्म्यहं समरभूमिपशूपहारम् ।
तत् स्यन्दनं सपदि वाहय शम्भुसूनुं
द्रष्टास्मि दर्पितभुजाबलमाहवाय ॥ ९ ॥ युग्मम् ॥
तत् स्यन्दनः सपदि सारथिसम्प्रणुन्नः
प्रारब्धवारिधरधीरगभीरघोषः ।
चण्डं चचाल दलिताखिलशत्रुसैन्य
मांसास्थिशोणितसुपङ्कविलुप्तवेगः ॥ १० ॥
दृष्ट्वा रथं प्रलयवातचलद्गिरीन्द्र-
कल्पं दलद्बलविरामविशेषरौद्रम् ।
अभ्यागतं सुररिपोः सुरराजसैन्यं
क्षोभं जगाम परमं भयवेपमानम् ॥ ११ ॥
प्रक्षुभ्यमाणमवलोक्य दिगीशसैन्यं
शम्भोः सुतं समरकेलिकुतूहलोत्कम् ।
उद्दामदोः कलितकार्मुकदण्डचण्डः
प्रोवाच वाचमुपगम्य स कार्त्तिकेयम् ॥ १२ ॥
रे शम्भुतान्तव ! शिशो ! वत मुञ्च मुञ्च
दौर्हृद्यमत्र विरम त्रिदिवेशकार्य्यात् ।

शश्वत् किमत्र भवतोऽनुचितैश्चरित्रै-
र्बालाब्जकोमलभुजाक्रमभीरुभूतैः ॥ १३ ॥
एकस्त्वमेकतनयोऽसि गिरीशगौर्यो:
किं यासि कालविषयं विषमैः शरैर्मे
तत् त्रासतोऽपसर जीव पितुर्जनन्याः
पूर्णां प्रविश्य वरमङ्कतलं विधेहि ॥ १४ ॥
सम्यक् स्वयं किल विमृश्य गिरीशपुत्र !
जम्भद्विषोऽस्य जहिहि प्रतिपक्षमाशु ।
एष स्वयं पयसि मज्जति दुर्विगाहे
पाषाणनौरिव निमज्जयते पुरा त्वाम् ॥ १५ ॥
इत्थं निशम्य वचनं युधि तारकस्य
कम्राधरो विकचकोकनदारुणाक्षः ।
कोपात् त्रिलोचनसुतो धनुरीक्षमाणः
प्रोवाच वाचमुचितां परिमृज्य शक्तिम् ॥ १६ ॥
दैत्याधिराज ! भवता यदवादि गर्वात्
तत् सर्वमप्युचितमेव तवैव किन्तु ।
द्रष्टास्मि ते प्रवरबाहुबलं वरिष्ठं
शस्त्रं गृहाण कुरु कार्मुकमाततज्यम् ॥ १७ ॥
इत्युक्तवन्तमवदत् त्रिपुरारिपुत्रं
दैत्यः क्रुधोष्ठमधरं किल निर्विभुज्य ।
युद्धार्थमुद्भटभुजावलिदर्पितोऽसि
बाणान् सहस्व मम शोणितरक्तपृष्ठान् ॥ १८ ॥
दुःप्रेक्षणीयमरिभिर्धनुराततज्यं
सद्यो विधाय विषमान् विशिखान् न्यधत्त ।

सक्रोधभीमभुजगेन्द्रनिभं स्वचापं
चण्डप्रभं यशसि जैत्रशरं कुमारः ॥ १९ ॥
कर्णान्तमेत्य दितिजेन विकृष्यमाणं
कोदण्डदण्डमभितः शुशुभे शरौघान् ।
व्योमाङ्गणे लिपिकरान् स्वकरप्रहासा-
नद्रेरशेषककुभां पतिवत् करिष्यत् ॥ २० ॥
बाणैः सुरारिधनुषः प्रसृतैरनन्तै
र्निर्घोषभीषितभटैर्लसदंशुजालैः
अन्धीकृताखिलसुरेश्वरसैन्यकोटेः
कुन्नाकृतिः स विषयं न जगाम दृष्टेः ॥ २१ ॥
देवेन मन्मथरिपोस्तनयेन गाढ-
माकर्णकृष्टमभितो धनुराततज्यम् ।
बाणानसूत विविधान् युधि यान् विजैत्रै-
स्तैः सायका विविदिरे सहसा सुरारेः ॥ २२ ॥
रेजे सुरारिशरदुर्दिनके निरस्ते
सद्यः स्वयं निखिलखेचरखिन्नदेहे ।
देवप्रभोः प्रभुरिव स्मरशत्रुसूनुः
प्रद्योतनः सुघनदुर्द्धरधामधाम ॥ २३ ॥
तत्राथ दुःसहतरं तरसा तरस्वी
धामादधावधिकधीरतरः कुमारे ।
मायामयं समरमाशु महासुरेन्द्रो
मायाप्रपञ्चचतुरो रचयाञ्चकार ॥ २४ ॥
अज्ञाय कोपकलुषो विकटं विहस्य
व्यर्थां समर्थ्य वरशस्त्रयुधं कुमारे ।

जिष्णौ जगद्विजयदुर्ललितः सहेलं
वायव्यमस्त्रमसुरो धनुषि न्यधत्त ॥ २५ ॥

सन्धानमात्रसममस्य युगान्तकाल-
भूतभ्रमं परुषभीषणघोरघोषः ।
उद्धतधूलिपटलीऽपिहिताम्बरान्तः
प्रच्छन्नचण्डकिरणो व्यवहत् समीरः ॥ २६ ॥

कुन्दोज्ज्वलानि सकलातपवारणानि
धूतानि तेन मरुता सुरसैनिकानाम् ।
उड्डीयमानवरहंसकुलोपमानि
संग्रामधूलिमलिने नभसि प्रसस्रुः ॥ २७ ॥

विध्वस्य तेन सुरसैन्यमहापताका
नीता नभस्तलमलं नवमल्लिकाभाः ।
स्वर्गापगाजलमहौघसहस्रलीलां
व्यातेनिरे दिविचरीं चिरविभ्रमेण ॥ २८ ॥

भग्नाः खरेण मरुता रथराजयोऽपि
दोधूयमाननिपतिष्णुतुरङ्गमध्ये ।
विचस्तसारथिवरप्रकराः समन्ता
द्व्रावृत्तिमापुरवनौ सुरवाहिनीनाम् ॥ २९ ॥

धूतानि तेन सुरसैन्यमहागजानां
सद्यः कुलानि विधुराणि दलत्कुथानि ।
पेतुः क्षितौ कुपितवासववज्रलून-
पक्षस्य भूधरकुलस्य तुलां वहन्ति ॥ ३० ॥

हित्वाऽयुधानि सुरसैन्यतुरङ्गधारा-
वेगेन तेन विधुता विधुरा रणान्ते ।

शस्त्राभिघातमनवाप्य निपेतुरुर्व्यां
स्वीयेषु वाहनवरेषु पतत्सु सत्सु ॥ ३१ ॥
तेनाहताखिलदशसैन्यपदातयोऽपि
स्रस्तायुधाः सुविधुराः परुषं रसन्तः।
वायोर्विकृन्तदलवृन्दमिवेत्य दूरं
निःपेतुरम्बरतलादवसुधातलेऽपि ॥ ३२ ॥
इत्थं विलोक्य सुरसैन्यमशेषमेव
दैत्येश्वरेण विधुरीकृतमस्त्रयोगात्।
स्वर्लोकनाथकमलाकलनैकहेतुं
दिव्यं प्रभावमतनोदतनुं स देवः ॥ ३३ ॥
तेनान्वितं सकलमेव सुरेन्द्रसैन्यं
स्वास्थ्यं प्रपद्य पुनरेव युधे प्रवृत्तम्।
दृष्ट्वाऽस्त्रजद्दहनदैवतमस्त्रमिद्ध-
मुच्चैःप्रकोपदहनः सहसा सुरारिः ॥ ३४ ॥
तत्कालजातजलदद्युतयो नभोन्ते
तच्चान्धकारितदिशो घनधूमसंघाः।
सद्यः प्रसस्रुरसितोत्पलदामभासो
दृग्गोचरत्वमखिलं द्युसदां हरन्तः ॥ ३५ ॥
दिक्चक्रवालमिलितैर्मलिनैस्तमोभि-
र्लिप्तं नभस्तलमलं घनवृन्दसान्द्रैः।
धूमैर्विलोक्य पिहिताः खलु राजहंसा
गन्तुं सरः सपदि मानसमीषुरुच्चैः ॥ ३६ ॥
जज्वाल वह्निरतुलः सुरसैनिकेषु
कल्पान्तकालदहनप्रतिमः समन्तात्।

आशामुखान्यपिदधन्निखिलानि कीला
जालैरलं कपिलयन् सकलं नभोऽपि ॥ ३७ ॥

उज्जागरस्य दहनस्य निरर्गलस्य
ज्वालावलीभिरतुलाभिरनारताभिः ।
कीर्णं पयोदनिवहैरिव धूमसंघै-
र्व्योमाभ्यलक्ष्यत कुलैस्तडितामिवोच्चैः ॥ ३८ ॥

तत्प्रान्ततो वियति चाद्भुतसञ्चरेण
दीर्घेण तेन दहनेन सुदुःसहेन ।
दन्दह्यमानमनिशं सुरराजसैन्य-
मत्याकुलं शिवसुतस्य समीपमायात् ॥ ३९ ॥

इत्यग्निना घनतरेण ततोऽभिभूतं
तद्देवसैन्यमखिलं विकलं विलोक्य ।
सस्मेरवक्त्रकमलाऽन्धकशत्रुसूनु-
र्बाणासनेऽथ समधत्त स वारुणास्त्रम् ॥ ४० ॥

घोरान्धकारनिकरप्रतिमो युगान्त-
कालानलप्रबलधूमनिभो नभोऽन्ते ।
गर्जारवैर्विधूमयन्नवनीधराणां
शृङ्गाणि मेघनिवहो घनमुज्जगाम ॥ ४१ ॥

विद्युल्लता वियति वारिदवृन्दवर्गे
गम्भीरभीषणरवे कपिशीकृताशा ।
घोरा युगान्तचलितस्य भयङ्करस्य
कालस्य लालरसनेव चमच्चकार ॥ ४२ ॥

कादम्बिनी विरुरुचे विसकण्ठिकाभि-
रुत्तालकालरजनीव रदावलीभिः ।

व्योम्नुग्रचक्रैरचिररोचिररोचिताग्रे
दृष्टिच्छलाद्विषमकोपविभीषणेव ॥ ४३ ॥
व्योम्नस्तलं पिदधतां ककुभां मुखानि
गर्जारवैर्विततैस्तुदतां मनांसि ।
अम्भोभृतामतितरामनणीयसीभि
र्धारावलीभिरभितो ववृषे समूहैः ॥ ४४ ॥
बर्हीयसाऽधिकतराः सहसा रसेन
घ्नन्त्यस्तटे निजकुलेऽप्यसुरप्ररूढे ।
मेघान्धकारपटलीपिहिते नभोऽन्ते
नद्यः प्रचेलुरभितः प्रमदाहवाय ॥ ४५ ॥
आप्लाविता बङ्भवेऽपिहिताम्बराणां
गम्भीरगर्ज्जनिपतद्विधुरासुराणाम् ।
वृष्ट्या तया जलमुचां वरुणास्त्रजानां
विम्बोदरंभरिरथ प्रणनाश वह्निः ॥ ४६ ॥
दैत्योऽपि रोषकलुषो निशितैः क्षुरप्रै-
राकर्णकृष्टधनुरुत्पतितैः स भीमैः ।
तद्भीतिविद्रुतसमस्तसुरेन्द्रसैन्यै-
र्गाढं जघान मकरध्वजपुत्र सूनुम् ॥ ४७ ॥
देवोऽपि दैत्यविशिखप्रकरं सचापम्
बाणैश्चकर्त्त कणशो रणकेलिकारः ।
योगीव योगविनिषक्तमना यमाद्यैः
सांसारिकं विषयवर्गममोघवीर्य्यैः ॥ ४८ ॥
भ्रूभङ्गभीषणमुखोऽसुरचक्रवर्त्ती
सन्दीप्तकोपदहनोऽथ रथं विहाय ।

क्रीडत्करालकरवालकरो दधान-
स्तम्भोऽभ्यधावदभितस्त्रिपुरारिपुत्रम् ॥ ४९ ॥
अभ्यापतन्तमसुरेश्वरमीशपुत्रो
दुर्वारबाहुविभवं सुरसैनिकैस्तैः ।
दृष्ट्वा युगान्तदहनप्रतिमां मुमोच
शक्तिं प्रमोदविकसद्वदनारविन्दः ॥ ५० ॥
उद्द्योतिताम्बरदिगन्तरमंशुजालैः
शक्तिः पपात हृदि तस्य महासुरस्य ।
हर्षाम्बुभिः सह समस्तदिगीश्वराणां
शोकोत्थवाष्पसलिलैः सह दानवानाम् ॥ ५१ ॥
शक्त्याऽथ तारमसुरेश्वरमापतन्तं
कल्पान्तवातहतिभिन्नमिवाद्रिशृङ्गम् ।
दृष्ट्वा प्ररूढपुलकाङ्कितचारुदेहा
देवाः प्रमोदमगमंस्त्रिदिवेशमुख्याः ॥ ५२ ॥
यत्रापतत् स दनुजाधिपतिः परासुः
संवर्त्तवातनिपतच्छिखरीन्द्रकल्पः ।
तत्रादधत् फणिपतिर्धरणीं फणाभि-
स्तद्भूरिभारविधुराभिरधो व्रजन्तीम् ॥ ५३ ॥
स्वर्गापगासलिलसीकरिणी समन्तात्
सौरभ्यलुब्धमधुपावलिसेव्यमाना ।
कल्पद्रुमप्रसववृष्टिरभून्नभस्तः
शम्भोः सुतस्य शिरसि त्रिदशारिशत्रोः ॥ ५४ ॥
पुलकभरविभिन्नचारुदेहा
भुजविभवं बहु तारकस्य शत्रोः ।

ससुरवरगणा महेन्द्रमुख्याः
प्रमदमुखद्युतिसम्पदोऽभ्यनन्दन् ॥ ५५ ॥
इति विषमशरारेः सूनुना जिष्णुनाऽजौ
त्रिभुवनखलशल्ये प्रेरिते दानवेन्द्रे ।
बलरिपुरपि नाकस्याधिपत्यं प्रपद्य
व्यजयत सुरचूडारत्नघृष्टाग्रपादः ॥ ५६ ॥

इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये कवीन्द्रमुकुटमाणिक्य
श्रीकालिदासकृतौ तारकासुरवधो नाम
सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

समाप्तम् ।

THE FOLLOWING IS THE LIST OF PROFESSOR TARKAVACHASPATI'S WORKS & PUBLICATIONS.

		Rs	As.
1.	Asubodham Vyakaranam	3	4
2.	Dhaturupadarsa	2	,,
3.	Sabda stoma Mahanidhi	10	,,
4.	Sidhantakoumudi with Sarala	11	,,
5.	Sidhantavindusara	,,	8
6.	Tuladanadipadhati	4	,,
7.	Gaya Shradhadipadhati	5	,,
8.	Sabdartharatna	,,	12
9.	Vakyamanjari	,,	4
10.	Vrittaratnakara and Chhandomanjari with notes	,,	10
11.	Venisanhara with Commentary	1	,,
12.	Mudrarakshasa Ditto	1	8
13.	Ratnavali Ditto	1	8
14.	Malavikagnimitra Ditto	2	,,
15.	Dhananjayavijaya Ditto	,,	4
[illegible]	[illegible]ahaviracharita Ditto	1	8
17.	Sankhyatatwakoumudi Ditto	2	8
18.	Kadambari Ditto	4	,,
19.	Veiyakarana Bhusanasara	2	,,
20.	Lilavati	,,	12
21.	Vijaganita	1	,,
22.	Sishupalabadha with Mallinatha ...	6	,,
23.	Kiratarjuniya ... Ditto ...	[illegible]	[illegible]
24.	Kumarasambhava Purvakhandam Ditto ...	[illegible]	,,
25.	Kumarasambhava Uttarakhandam ...	,,	8
26.	Panini Sutra	,,	12
27.	Gayitri Prakaranam	...	
28.	A comprehensive Sànscrit Dictionary (In the Press)	60	,,

Apply to Pundit Jibananda Vidyasagara, B. A.

The 1st September 1871 } Calcutta Sanskrit College.